

SELÇUKLU ve OSMANLI ANADOLU'SUNDA AHİLİĞİN SOSYO-EKONOMİK GELİŞİM SÜRECİ

Namık Sinan TURAN*

ÖZET

Ahilik ortaçağ Anadolu'sunun toplumsal ve kültürel dokusuna yön vermiş kurumlardan biridir. Kökeni Fütüvvet anlayışına dayalı daha çok tasavvufi-ahlaki bir akım görünümündeki bu gelenek Abbasi Halifesi Nâsır Lidînillah (1180-1225) zamanında siyasi bir otoriteye bağlanmıştır. Zaman içinde üretime yönelik bir içerik de kazanan Ahilik Osmanlı İmparatorluğu'nda esnaf örgütlerinin iç işleyişlerini düzenleyen ve iktisadi yaşamı biçimlendiren başlıca teşkilat haline dönüşmüştür. *Aşıkpaşazade*'nin kurucu dört unsur arasında saydığı Ahiler, II. Mehmet zamanında merkezi devlet anlayışının hakim kılınmasıyla siyasi bir güç olmaktan çıkarak loncaların üretim ilkelerini belirleyen ananevi bir yapıya büründü. Lonca yaşamıyla bütünleşen Ahilik anlayışı loncaların çözülüş sürecine bağlı olarak etkinliğini yitirdi. Bu makalede söz konusu tarihi süreç ve başlıca kırılma noktaları incelenmektedir.

ABSTRACT

The Akhi organisation is an important association that influenced the public and cultural changes in Anatolia during the middle ages. Even though its roots depend on futuwva traditions, mystic and moral values, this organisation was put under the state authority by the Abbasid caliphate Nasir Lidinillah (1180-1225). In time Akhi organisation turned in to the primary economical association that regulated the procedures of the trade guilds and the whole economic life. The Akhi organisation, which was labelled as one of the fourth

founding entities of the Ottoman Empire in the history written by Ashık Pasha-zade, was also efficient during the initial phase of the Ottoman history. As the Ottoman state became centralised during the rule of Mehmet II, this organisation combined itself with the regulations of the trade guilds and became the basis association of the Ottoman economic life. However the Akhi tradition lost its former power as the Ottoman guilds began to disperse. The article examines the rise and fall of Akhi organisation first as political and than as an economical association and its influences in middle age Islam and Ottoman history.

GİRİŞ

Ortaçağ kurumları ve sosyo-kültürel tarihine dair yapılan çalışmalarda üzerinde durulması gereken noktalardan biri araştırma konusunu oluşturan kurumların gelişim sürecinde etkili olan unsurların ve etkileşim içinde buldukları kültürel çevrenin belirlenebilmesidir. Bu gerçekten hareket edildiğinde ortaçağ Anadolu'sunun sosyo-ekonomik yapısı içinde güçlü bir konuma sahip olan Ahiliğin tarihsel alt yapısının ortaya konması konuya açıklık kazandırmak açısından önem taşımaktadır.

11. yüzyılın ikinci yarısında kitleler halinde Anadolu'ya giren ve yerleşik hayata geçmeye başlayan Türkler Anadolu'nun içinde bulunduğu siyasal ve ekonomik kargaşadan yararlanıp kendi kurumlarıyla yeni toprakların mirasını sentezleyerek örgütlenmişlerdir. Göçebe kitleler yeni kültürel dokuyu oluştururken göçebe geleneğinin yanı sıra yerleşik uygarlıkların mirasından yararlanmışlardır.¹ İçinde tasavvufi öğelerin ağırlıklı olarak bulunduğu ve 12. yüzyıl Anadolu'sunda toplumsal bir dayanışma örgütü olarak doğan, zamanla esnaf örgütlenmesine dönüşerek iktisadi bir kimlik kazanan Ahilik, kurumsal olarak gelenekçi tarih yazımının iddiasının aksine sadece Türk kültürünün bir uzantısı olarak değil, kökleri Ortaçağ İslam coğrafyasına uzanan Fütüvvet geleneğine dayalı büyük bir sentezin ürünüdür. Ahmet Yaşar Ocak'ın belirttiği üzere ancak iyice gelişmiş bir yapının ürünü olabilecek Ahiliğin "*Anadolu'da büyük çoğunluğu henüz yerleşik hayata geçmemiş olan sınırlı bir kesimin kentlerde yaşadığı bir kitle tarafından*

* Yrd. Doç. Dr., İ.Ü. İktisat Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü.

¹ Claude Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi, Türk Tarih Kurumu*, Ankara 1992, 57 s.

elli yüz sene gibi kısa bir süre içinde sırf kendi geleneklerine dayanarak yaratılamayacağı” ortadadır.² Bu itibarla Ahiliği doğru değerlendirebilmek ve anlamak için Fütüvvet geleneğini incelemek gerekmektedir.

1. Fütüvvet Geleneğinin Tarihi Kökleri ve Ahilik Kurumu Üzerindeki Etkileri

Fütüvvet Arapça kökenli bir sözcük olan *feta*'dan türetilmiş olup gençlik, ergenlik ve cömertlik anlamına gelmektedir. Çoğulu fityan olan sözcük İslam öncesi Arap toplumunda kullanıldığı gibi İran'da da *civandmerd* olarak bilinmekteydi. İslam dünyasında 8. yüzyıldan itibaren sofilerin sıklıkla kullandıkları Fütüvvet, insanın nefesine hakim olmasıyla birlikte, başkalarına kötülük yapmaması, iyiliksever ve cömert olması gibi yüksek ahlaki meziyetlere sahip olmak anlamlarına geliyordu. Bu ve benzeri ilkeleri rehber edinerek bir araya gelen sofi çevreler 9. yüzyılla birlikte başta Nişabur olmak üzere Şam ve Horasan gibi kentlerde fityan toplulukları oluşturmaya başlamışlardı.³ Bununla birlikte Fütüvvet hareketinin öncüleri Horasan'da yetişmişlerdi. Ahmet b. Hadraveyh (ö.854), Ebu Hafs el-Haddâd, Ebu Turab en-Nahşebi, Ebu Abdullah es-Siczi, Muhammed b. Fazl el-Belhi, Ebu'l Hasan el-Buşenci gibi Fütüvvet ehlinde olan sofiler Horasan kökenliydi.⁴ Ali Sami en-Neşşar, “*dostların kusuruna bakmama*” anlamında Fütüvvetten ilk bahseden sofinin Fudayl b. İyaz (ö.803) olduğunu söylese de Kuşeyri ve İbnü'l-Kayyım, Cafer es-Sadık'ın (ö.764) “*Bize göre Fütüvvet ele geçen bir şeyi tercihen başkalarının istifadesine sunmak, ele geçmeyen bir şey için de şükretmektir*” dediğini kaydetmektedir.⁵

Fütüvvetten bahseden ilk müstakil eserin yazarı olan Muhammed b. Hüseyin Sülemi (ö.1021) *Kitab-al Futuvva*'sında bu kavramı Adem'den başlayarak sofi çerçevede İslam ahlak ve değerlerinin bütünü olarak ele almıştır.⁶ İsmail b. Nuceyd ve Cüneyd-i Bağdadi'nin dostluklarından istifade etmiş olan Sülemi, Fütüvveti “Tanrı'nın

emirlerine uyma, güzel ibadet her kötülüğü bırakma, zahiren ve batınen, gizli ve açık ahlakın en güzeline sarılma” olarak tanımlar.⁷ Sülemi, *Mukaddime Fi't-Tasavvuf* isimli bir başka eserinde Fütüvvetin gerekleri arasında fetanın, emanet, sıyanet, sıdk, güzel kardeşlik, içi düzeltmek gibi beş ilkesini nefsinde taşımayı saymakta ve bunlardan birinin dahi terki halinde Fütüvvet yolunun dışına çıkılacağını kaydetmektedir.⁸ Ayrıca *Kitab al-Futuvva*'da geniş yer verilen Fütüvvet esaslarını burada doğruluk, vefa, cömertlik, utanma, güzel huy, kerem sahibi olmak, dostlarla şakalaşmak, kötü işlerden kaçınmak, ahde vefa, kinden kötü düşünceden uzaklaşmak, Tanrı için sevmek ve düşmanlık etmek, mal ve mevkii dostlardan esirgememek olarak özetler. Al-Kuşeyri (ö.1072) yaşadığı devirde sofilerin yaşam felsefelerini kitabi İslam'a aykırı bulan Sünni çevrelere karşı sofileri savunmak ve tasavvufun ilkelerini genç kuşaklara aktarmak amacıyla yazdığı risalesinde⁹ Fütüvvetin esasını “kulun ebedi olarak başkalarının işinde olması” şeklinde bildirdikten sonra çeşitli sofi ve müçtehitlerin görüşlerinden yararlanarak Fütüvveti “kendi nefsinin başkasına üstün görmeme, adil ve insafı davranmak, üstünlük yarışına girmemek ve zenginlerle yarışmamak, sonunda korktuğun şeyi istemekten vazgeçmek, eziyetten kaçınmak, ticarete arkadaşından kâr almamak” gibi değerlerle açıklar.¹⁰ Ziyaroğullarından Emir Unsur-ül Maâli Keykavuz tarafından H. 475'te oğlu Giylanşah'a yazılmış olup *Kabusname* olarak bilinen nasihatnamenin civandmerdlikle ilgili kırk dördüncü bölümünde bu unvana hak kazanmak için akıl, doğruluk ve erlik gibi üç sıfatı taşımak gerektiğine işaret edilir. Bunun yanında civandmerdlerin hünerleri şu şekilde belirlenir: “Bir hüner oldur ki yürekli ve merdane ola. Ve her işte sabırlı ola, vadesinde gerçek ola ve pakedeman ola ve gönü arı ola ve assısı için kimsenin ziyanın istemeye, belki dostları assısı için kendisinin ziyanı olursa reva ola ve esir üzerine destdirazlık edip el uzatmaya. Ve aludelere yardım eyleye ve bir zalim görse ki bir mazluma göç eyler, komaya menede ve doğru ola, nitekim söz doğrudur ve kendi harcını ve kısbını helalden ede. Ve belayı kendine rahat bile.”¹¹

² Ahmet Yaşar Ocak, “Türkiye’de Ahilik Araştırmalarına Eleştirel Bir Bakış”, **Türk Sufiliğine Bakışlar**, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s.183

³ Ahmed Ateş, “Fütüvvet”, **Türk Dili**, Ankara 1952, c.1, sa.12, s. 8-12

⁴ Süleyman Uludağ, “Fütüvvet”, **md. DİA.**, İstanbul 1996, c.13, s.260

⁵ Uludağ, **age.**, s. 259

⁶ Ahmet Yaşar Ocak, “Fütüvvetname”, **md. DİA.**, İstanbul 1996, c.13, s.264

⁷ Süleyman Ateş, **Tasavvufta Fütüvvet**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1977, s.24-95

⁸ Sülemi, **Mukaddime Fi't-Tasavvuf**, *Sülemi'nin Risaleleri*, haz. Süleyman Ateş, Ankara 1981, s. 92-93

⁹ Kuşeyri ve adı geçen eseri hakkında derli toplu bir değerlendirme için bkz. Ahmed Ateş, “Kuşeyri”, **md. İA.**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1967, c.6, s.1035-1037

¹⁰ Kuşeyri, **Risalat al-Kuşeyri**, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul 1978, s. 362-369

¹¹ Keykavuz, **Kabusname**, çev. Orhan Şaik Gökyay, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1944, s. 377

Etik ve insani değerler üzerine kurulmuş olan Fütüvvet geleneği bekar erkeklerin oluşturduğu sosyal nitelikli bir örgütlenme olmakla beraber kökeni çok eski devirlere uzanmaktadır. Kendine özgü nitelikleri ve kuralları bulunan bu kurum Geo Widengren'in belirttiği üzere Mezopotamya başta olmak üzere İran kültürünün etkisindeki bölgelerde görülmektedir. Kökeni Ariler zamanına dayanan ve Mairya olarak tanınan bu gençlik teşkilatı mitra kültürüne bağlı olup, üzerinde ejdarha motifi olan siyah bayraklarla sembolize ediliyordu. Toplumsal etkinlikleri güçlü olan Mairyaların İran'daki siyasi ve sosyal buhran dönemlerinde önemli rol oynadıkları kimi zaman tedhiş faaliyetlerine giriştikleri bilinmektedir.¹²

Toplumsal kökenleri İran'a uzanan Fütüvvet fikri aynı zamanda eski Arap geleneklerindeki iyi insan, fata anlayışına dayanır. Eski Arap şiirinde "asil ve tam anlamıyla insan"a karşılık gelen *fata*, sahavet ve şecaat olmak üzere iki erdemi temsil etmekteydi.¹³ Sahavet ve şecaat sonraları fütüvvenin başlıca unsurları oldu. Geleneksel aktarım kurumu sahavet yönü itibariyle Hatim at-Tai,¹⁴ şecaat yönüyle ise Ali b. Ebu Talib'e bağladı.¹⁵ Yiğitlik ve kahramanlık Arap düşüncesinde önemli iki kavramdı. İslam öncesi Arap toplumunda bu düşünce çevresinde gerçekleşmiş örgütlenmelere rastlanılmaktaydı. Bu devirden Emeviler'e kadar etkinliğini sürdüren ve özellikle Hicaz bölgesinde görülen *Hilf'ul-Fudul* bunlardan biriydi. Bir çeşit şövalyelik kurumu gibi görünen teşkilat güvenliğin ve asayişin sağlanmasında, haksızlıkların önlenmesinde önemli rol oynuyordu. Suheyli'nin aktardığına göre Mekke'nin saygın ailelerinden Abdullah İbn Cud'an'ın evinde düzenlenen bir toplantıda gençler şu yemini etmişlerdi: "*Tanrı'ya yemin ederiz ki, zulme uğrayanın yanında ve zalimin ona gasp ettiği hakkını iade edene kadar hepimiz bir tek el gibi olacağız; bu birlik, denizin bir kıl parçasını öğütüp yok edebileceği zamana kadar, Hıra ve Sebir dağları yeryüzünde dikili durduğu müddetçe devam edip gidecek ve zulme uğrayanın mali durumun tam*

¹² Ahmet Yaşar Ocak, "Fütüvvet", **md. DİA.**, İstanbul 1996, c. 13, s. 261

¹³ Bu anlayışın kökeni ve gelişim süreciyle ilgili geniş bilgi için bkz. Reynold A. Nicholson, "The Perfect Man", **Studies in Islamic Mysticism**, Cambridge University Press, 1978, s. 77-142

¹⁴ İslam'dan önce 6. yüzyıl sonlarında yaşamış olan bir Arap şairidir. An-Nabiga'nın çağdaşı olan şair cömertliği ve konukseverliğiyle meşhurdur. Şiirlerinin büyük bölümü cömertliğe övgü temasını taşıdığı gibi *al-Cavad* ya da *al-Acvad* olarak anılır. Halk arasında birinin cömertliği övülürken *acvad min Hatim* denirdi. Clement Huart, **Arap İslam Edebiyatı**, Ankara 1971, s. 32, ayrıca bkz. Ahmet Suphi Furat, **Arap Edebiyatı Tarihi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1996, s. 58-59

¹⁵ Franz Taeschner, "İslam Ortaçağında Futuvva", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, İstanbul 1954, c. 15, s. 5-7

bir eşitliği ile devam edip gidecektir."¹⁶ Aynı dönemde Mekke'de kabile çatışmalarında arabuluculuk yapan, güvenliği sağlayan bir diğer teşkilat ise uzlaştırmacılar olarak bilinen *Hilf'us-Silah*'dı. Bu kurumların İslam sonrasında yeni dinin unsurlarından etkilenerek varlıklarını devam ettirdikleri bilinmektedir.¹⁷

Hicri 3. yüzyılın başından itibaren İslam coğrafyasını saran tasavvuf akımıyla birlikte Fütüvvet düşüncesi yeni bir merhaleye ulaştı. Emevi yönetimine pasif bir başkaldırı olarak gelişen hareketin sonucunda hümanist Fütüvvet anlayışı doğdu. Bu dönemde kendi aralarında sınıflara ayrılan Fütüvvet ehlinin bir kısmına *Ayyar*, bir bölümüne *Şatır*, asker olanlarına ise *Sipahi* denmekteydi. Hicri 3. yüzyıl ortalarından sonra bu grupların başlarındaki Reisül'ı fityan ya da Reisül'ı-ayyar denilen kimselerin emri altında sosyal, siyasi ve askeri olaylarda aktif rol oynadıkları görülür.¹⁸ Nitekim tarihçi Tabari'nin 817'de Bağdat'ta geniş bir örgütlenmeye sahip güçlü Şatırların varlığından söz etmesi benzer şekilde İbnü'l Esir'in Halife Kaadir Billah Ebu'l-Abbas'ın menşur ve bayrakla ödüllendirdiği Ayyarlara değinmesi bunların gücüne işaret etmektedir.¹⁹ Görüldüğü üzere bu gruplara resmîyet kazandırarak devlet örgütlenmesi içinde yeniden işlevsel hale getiren Abbasi halifesi Nasır'dan yaklaşık 400 yıl önce Fütüvvet anlayışı kurumsallaşmıştı. Bunlar sadece Arap yarımadası ve İran'la sınırlı kalmayıp Kuzey Afrika'da da ortaya çıkmışlardı. Bölgenin etnik ve kültürel yapısına göre gelişen ve Ribat denen yerlerde faaliyet ettikleri için *Murabit* adını alan bu gruplar belli zamanlarda Afrika içlerine kadar gidiyor, sosyal ve ticari ilişkiler kuruyorlardı.

2. Halife Nasır ve Fütüvvetin Kurumsallaşma Süreci

Nasır Lidinillah Ebu'l-Abbas Ahmet 1180'de tahta çıktığında Abbasilerin hakimiyet sahası sosyo-ekonomik açıdan sıkıntıda olan Bağdat'ı ve Irak'ın küçük bir bölümünü içeriyordu. Devletin çevresinde ona alternatif olarak güçlenmeye başlayan siyasi birimlerin durumu

¹⁶ Muhammed Hamidullah, **İslam Peygamberi**, İrfan Yayınları, İstanbul 1991, c. 1, s. 51-52

¹⁷ Hamidullah, **age.**, s. 55 vd.

¹⁸ Bayram Mikail, **Ahi Evran ve Ahi Teşkilatı'nın Kuruluşu**, Konya 1991, s. 17-18

¹⁹ Neşet Çağatay, "Fütüvvet-Ahi Müessesesinin Menşei Meselesi", **İFMD.**, Ankara 1952, c. 1, sa. 1, s. 62-63

halifeyi yeni müttefikler aramaya yönlendiriyordu.²⁰ Fatımi halifesi El-Adıd Lidinillah Ebu Muhammet Abdullah'ın ölümünden sonra bağımsızlığını ilan eden Salahaddin Yusuf b. Eyyub 13 yıl gibi kısa bir süre içinde Şam, Halep, Musul ve Kudüs'ü ele geçirerek, Yemen, Mısır ve Suriye'yi idaresi altına alıp, sınırlarını Fırat'tan Nil'e, Doğu Akdeniz'e genişletmişti. Anadolu'da ise II. İzzettin Kılıçarslan idaresindeki Selçuklular büyük gelişme göstermişlerdi. Doğu'da Harzemşah tahtına oturan Alaeddin Tekeş, Kirman üzerine yürüyerek Irak Selçuklu hükümdarı Tuğrul'u idam ettirmiş bölgeyi hakimiyet altına almıştı.²¹ Tüm bunlara Taberistan, Nazenderun ve Gürcistan'da halkı isyana teşvik eden Batınilerin faaliyetleri eklendiğinde Abbasi idaresinin zorlu bir dönemecten geçtiği açıkça görülüyordu.²² Halife Nasır bu olumsuz koşullardan kurtuluş çaresi olarak Fütüvvet birliklerini devletin himayesine alarak siyasi etkinliğini artırmaya çalıştı. 1182'de bölgedeki fetaların reisi konumundaki Abdülcebbar b. Salih elinden Fütüvvet şalvarı giyen halife, tanınmış mutasavvıf Şehabüddin Ebu Hafz Ömer us-Suhreverdi'ye bir Fütüvvetname yazdırdı.²³ İmamiye mezhebine bağlı olan Nasır'ın aksine Şafi olan Suhraverdi yazdığı Fütüvvetnameyle Fütüvveti sofilik yoluyla hilafete bağlamış ve kurumsal kökenini Ali b. Ebu Talip'den Peygamber yoluyla Haşimilere, oradan da Kureyş'e çıkarmıştır. Fütüvvetnameyi kaleme alırken politik gayeleri de göz önünde tutan Suhraverdi sofileri ve Şia mensuplarını Fütüvvet geleneği içinde bir araya getirme projesine bağlı kalmıştır.²⁴ Köprülü'ye göre

²⁰ Bu durum siyasal teoriyi de derinden etkilemişti. Halifenin gücü valiler lehine daralırken teorisyenler de buna meşruiyet kazandıracak çözümler üretiyorlardı. Bunlardan en bilineni ise hiç şüphesiz el-Maverdi ve **Al-Ahkamu's Sultaniye** adlı eseri idi.

²¹ Neşet Çağatay, **age.**, II. Kısım, c. 1, sa. 2-3, s. 61 vd. ayrıca bkz. Hüseyin Kayhan, **Irak Selçukluları**, Çizgi Yayınları, Konya 2001, 362 s. Ali Sevim, **Suriye ve Filistin Selçuklu Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989, 292 s.

²² Abbasi çözümlü ve bunun siyasal sonuçları hakkında bkz. H. F. Amedroz- D. S. Margoliouth, **The Eclipse of the Abbasid Caliphate**, Oxford University Press 1921, Bernard Lewis, **Haşşiler: Ortaçağ İslam Dünyasında Terörizm ve Siyaset**, çev. Ali Aktan, Sebil Yayınları, İstanbul 1995

²³ Franz Taeschner, "Nasır Lidinillah", **md. İA.**, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1964, c. 9, s. 92-93, Ahmet Kal'a, "Fütüvvet ve Ahiliğin Doğuşu", **Türk Dünyası Araştırmaları**, İstanbul 1990, sayı 65, s. 273-282

²⁴ Aslında Abbasiler baştan itibaren politik kaygılarla farklı mezhepleri benimsemekten çekinmemişlerdi. İlk zamanlarda Abbasiye denen ve Şia'nın aşırı gidenlerinden olan fırkaya dayanarak halifeliği elde ettikleri halde sonraları Sünni, Şii ve Mutezile inançlarına da temayül göstermişlerdi. Örneğin Me'mun 815'te İmam Aliyy'ür-Rıza'yı kendisine halef tayin etmiş, ona beyat etmiş ve Abbasilerin resmi rengi siyahı kaldırmış yeşil rengi kabul etmişti. Ancak bazı çevrelerin yerine siyahı kaldırmış yeşil rengi kabul ettirmişti. Ancak bazı çevrelerin yerine İbrahim b. Mehdi'yi halife yapma teşebbüsleri üzerine imam Rıza'yı zehirleterek tekrar Sünni inanca ve siyah renge dönmüştü. Muntasır b. Mütevekkil ise bu tür kaygılardan ötürü İmamiye mezhebinin benimsemişti. Abdülbaki Gölpınarlı, **Tasavvuf**, Gerçek Yayınları, İstanbul 1969, s. 121 vd.

Fütüvvet teşkilatına meşru bir nitelik kazandıran onu adeta İslam Şövalyeliği haline dönüştüren "halife böylelikle o dönemde İslam dünyasında etkisi yayılan ve şeklen devletin kontrolünde bulunmakla birlikte manen onun otoritesini tanımayan sofi tarikatları karşı manen kendi şahsına bağlı yeni bir toplumsal güç meydana getirmeyi amaçlamıştır." s²⁵

Abdülcebbar'ın elinden Fütüvvet alametlerini alan Nasır Lidinillah kendisine bağladığı ve *al-Keşsafet-i fi'l-İslam* adını verdiği kurumun gücünden yararlanabilmek amacıyla diğer İslam devletlerinin hükümdarlarına kendi elinden Fütüvvet şalvarı giymeleri çağrısında bulundu. Diyar-ı Elcezire, Meyya Farıkın ve Ahlat hakimi Melik'ül Eşref, Ebu'l feth Musa, Gazne ve Hind Hükümdarı Şihabuddin Guri, Kiş Emiri, Şiraz Emiri Atabek Sa'd, Halep Emiri Zahir, Anadolu Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavuz ve kardeşi Alaeddin Keykubad, bu davete olumlu yanıt veren hükümdarlar arasındaydı. 1211'de tahta çıkan İzzeddin Keykavuz saltanatını tebliğ amacıyla hocası Şeyh Mecdüddin İshak'ı Bağdat'a elçi olarak göndermiş ve Fütüvvet şalvarı, sırval talep etmişti.²⁶ Bunun üzerine halife isteğini kabul etmiş ve değerli hediyeler yanında bir sırval göndermişti. Aynı şekilde halife 1220'de tahta çıkan Alaeddin Keykubad'a Şeyh Suhraverdi ile Fütüvvet mensurları ve hediyeler göndermişti.²⁷ Söz konusu gelişmeler halifenin amacına belli ölçülerde ulaştığına işaret etmekteydi. Halifenin çağrısına olumlu yanıt veren hükümdarlar halife nezdinde meşruiyetlerinin kabulünü sağlarken, İmamiye mezhebine bağlı olan Abbasi halifesinin Mısır, Suriye ve Anadolu'da da halife olarak tanınmasını kolaylaştırmıştır.

Doğu İslam coğrafyasında yıkıma neden olan Moğol istilası Nasr'ın saray Fütüvvetine son vermiştir. Buna karşılık Bağdat'ın tahribinden sonra Mısır'a kaçan Abbasi ailesinden biri Memluk Sultanı Baybars'ın sarayında II. El-Mustansır unvanıyla halifelik sıfatını almış ve Sultana libas giydirerek Fütüvvetin bir süre daha Mısır'da yaşamasını

²⁵ Mehmed Fuad Köprülü, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1959, s. 87

²⁶ Neşet Çağatay, **Bir Türk Kurumu Olan Ahilik**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 31-32

²⁷ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1995, s. 297-298, ayrıca bkz. **age.**, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1965, s. 254-255

sağlamıştır.²⁸ Memluk Sultanlarının armalarında buna işaret edilmesi rastlantı olmasa gerektir. Kalkaşandı'nın yer yer söz etmesine rağmen sarayın Fütüvvete olan ilgisinin kısa bir süre sonra söndüğü anlaşılmaktadır. Bunda halk arasında görülmeye başlanan Fütüvvet anlayışının taklitçilikten doğan bayağı eğilimleri etkili olmuştur. Taeschner'in belirttiği gibi İbn Teymiyye, İbn Bıdğın, İbnü'l Verdi gibi bilginlerin Fütüvvet teşkilatına karşı çıkışlarının bu döneme denk gelmesi söz konusu eğilimlerin sonucunda olmuştur.²⁹

3. Anadolu'da Fütüvvet ve Ahiliğin Toplumsal Altyapısı

Selçuklu ve Osmanlı Anadolu'sundaki kültürel atmosferin sonucu olarak doğan Ahilik sözcüğünün kökeni tartışmalıdır. Bazı tarihçiler Arapça'da erkek kardeş, yar, sıddık anlamını taşıyan Ahi'den geldiğini kabul ederken, aralarında Jean Deny, Fuad Köprülü gibi isimlerin bulunduğu bir diğer grup bunun *Divan-ül Lugat-it Türk'te* ve *Hibet ül Hakayık'ta* rastlanan, Türkçe'de eli açık cömert anlamına gelen Akı'dan türetildiğini ileri sürmektedirler.³⁰ Bununla birlikte Ahi tabirinin ilk olarak Anadolu'da kullanılmadığı bilinmektedir. Ahi tabiri Hucvîri tarafından Ahi Ferec (ö. 1064) için kullanılmıştır.³¹ Sözcüğün kökenine dair tartışmalar bir yana tarihsel olarak Anadolu'da toplumsal dayanışma yönü ağır basan tasavvufi ahlaki örgütler görünümünde ortaya çıkan Ahi birliklerini oluşturan sentezi iki bölümde ele almak mümkündür. Bunlardan biri, Fütüvvet, Batınlık, Melamilik ve Şamanizm gibi kavramları içine alan tarihi-ideolojik öğeler, diğeri ise Bizans lonca sisteminin kalıntıları ve yerleşik yaşama biçiminin zorluklarını kapsayan sosyo-ekonomik öğelerdir.³²

²⁸ J. Spencer Trimmingham, *The Sufi Orders in Islam*, Oxford University Press, 1973, s. 34-35, ayrıca Turan, *age.*, İstanbul 1965, s. 330 vd., William Muir, *The Caliphate: Its Rise, Decline and Fall*, John Grant, Edinburgh 1924, s. 592-595

²⁹ Franz Taeschner, "İslam'da Fütüvvet Teşkilatı", *Belleten*, çev. Semahat Yüksel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1972, c. 36, sa. 142, s. 227-228

³⁰ Kaynaklarda bir isimle beraber kullanılması durumunda Ahi kelimesi hep başta gelir. "*Ahi Hurdek-i hurde-fürüş derlerdi, sühteyidi, miskiyidi, evini tekye eylemişdi.*" Ferec 855/ 1451 v. 244a'dan aktaran Andreas Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, Simurg Yayınları, İstanbul 2002, c. 1, A/E, s. 117, ayrıca Mehmed Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Matbaa'ı Amire, İstanbul 1918, s. 275

³¹ Abdurrahman Câmî, *Nefahâtü'l Üns*, Marifet Yayınları, İstanbul 1977, s. 288

³² Sabahattin Güllülü, *Sosyoloji Açısından Ahi Birlikleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1992, s. 27-29

Türklerin Anadolu içlerinde ilk görülmeleri 1018-1040 tarihleri arasında olmuşsa da geniş kitlelerin bölgeye yerleşmeleri 1071 sonrası yani Malazgirt'in ardından gerçekleşmişti. 1075'te Kutalmışoğlu Süleyman'ın İznik'i merkez yaparak kurduğu Anadolu Selçuklularını, siyasi birliği sağlarken doğudan gelen Türkmen kitlelerin yerleşmelerine öncülük ediyordu.³³ Selçuklu Sultanlarıyla Abbasiler arasındaki siyasi ve kültürel ilişkiler bağlamında Fütüvvet düşüncesinin yayılması Anadolu'da Ahilik geleneğinin temelini oluşturdu. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in hocası Mecdüddin İshak'ı Bağdat'a göndermesi, bu kişinin dönüşünde Muhyiddin İbnü'l Arabi, Evhadüddin-i Kirmani ve Şeyh Nasirüddün Mahmud el-Hoyi gibi mutasavvıfları Anadolu'ya getirmesi Ahiliğin kurumsallaşmasında etkili oldu.³⁴ Özellikle Fütüvvet teşkilatının şeyhlerinden biri olarak 1204'te Anadolu'ya gelen ve burada kurduğu zaviyeler aracılığıyla Fütüvvet düşüncesinin yayılmasında katkıda bulunan Evhadüddin-i Kirmani'nin önemli bir etkisinin olduğu düşünülmektedir. Esasen Şeyhü's suyuhi'r Rum olarak Kayseri'de ikamet eden Kirmani, belli aralıklarla Malatya, Konya, Sivas gibi kentlerde bulunmuş, devlet ricalinden ve halktan büyük saygı görerek, pek çok mürit edinmiştir. Kirmani'den edindikleri Fütüvvet anlayışını buldukları yerlerde zaviye ve hanikahlar kurarak yayan bu halifelerin çoğu *Menakıb-ı Evhadüddin-i Kirmani'de* anılmaktadır.³⁵ Bunlar arasında Sivas'ta yaşayan Şemsüd'din Ömer, Kirmani'nin Bağdat'a dönüşünde yerine vekil bıraktığı Zeynuddin Sadaka, cunun haliyle halk arasında ün salan Fakih Ahmet, Fahrüddin Hasan (Malatya), Kayseri'de Ahiler arasında Kirmani'nin hizmetinde bulunmuş olan Nureddin Tokati, Ahlat yöresindeki Surmar beldesinden olan Yusuf Surmari, *Menakıb'ül Arifin'de* Mevlana'ya muhalefetinden dolayı 'Ah-i Ahmed-i Anud' diye anılan Ahi Ahmet, Malatya ve Konya'da uzun seneler kadılık yapmış olan Sıracüddin Mahmut gibi isimler bulunmaktadır.³⁶

³³ Osman Turan, "Selçuklular Zamanında Türkiye", *Selçuklular ve İslamiyet*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1978, s. 40-41

³⁴ Ziya Kazıcı, "Ahilik", *md. DİA.*, İstanbul 1990, c. 1, s. 540

³⁵ Anadolu kültür tarihi açısından önemli bir kaynak olan eser B. Fürüzanfer tarafından yayınlanmıştır. Bu çalışmanın önsözünde naşir, Kirmani'nin yaşamı ve eseri hakkında geniş bilgi sunmaktadır. *Menakıb-ı Evhadüddin Hamid b. Ebi'l-Fahr Kirmani*, Tahran 1347, s. 10-63

³⁶ Yaşamı ve dönemi hakkında son yıllarda yeni yayınların yapıldığı Evhadüddin-i Kirmani'nin Evhadiye adlı bir tarikatın kurucusu olduğu ileri sürülmekle birlikte konunun henüz tartışmaya açık bulunduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu iddiayı dile getiren bir çalışma için bkz. Mikail Bayram, *Evhadüddin Kirmani ve Evhadiye Tarikatı*, Damla Yayınları, Konya 1993, s. 31-109

Evhadüddin ve çevresinin 13. yüzyıl Anadolu'sunda sosyal ve siyasal mücadelelerde etkin oldukları anlaşılmaktadır. Amelde Şafi, itikatta Eşari mezhebinden olan Kirmani tasavvufta bir manevi makamdan diğerine geçmek, ruhi olgunluğa ve gerçek bilgiye ulaşmak için çıkılan yolculuğu ifade eden Seyr-i Suluk'ta (tevbe, rıza, have, reca) Enfusi yolu³⁷ değil, Afaki yolu benimsemiştir. Buna göre kişinin Tanrı'nın yaratmış olduklarıyla iç içe varolarak onu kavraması ve kendini eşyadan bir parça olarak görmesi amaçlanmıştır. Bu nedenle Enfusi yolu benimseyen Mevlana ve çevresindekilerle çatışan bu anlayış yerleşik kentlilerin aksine Türkmenler arasında kabul görmüştür.³⁸ Yaşamları doğayla mücadele halinde geçen göçebe Türkmenler hem bu tasavvufi inanç aracılığıyla Sünni İslam'ın katı kuralları dışında kendi yaşam koşullarına uygun bir İslam anlayışını benimsiyor, hem de eşyaya karşı merhamet duygularını güçlendiriyorlardı.³⁹ Müritliğe kabul edilen kişiye hırka giydirilen, sema ve raksın önemli bir etkinlik olduğu tarikatta her defasında otuz kişi halvete alınır ve sıkı bir eğitime tabii tutulurdu. Başarılı olanlara yazılı bir icazetname verilmez, yetenekli olanlara bu icazetin Tanrı tarafından ilham yoluyla verileceğine inanılırdı. Evhadiye anlayışından Ahiliğe geçen uygulamalardan biri de yalnız irşat sahasında değil, her meslek ve sanat dalında o işi üstatlarından öğrenmeyi gerekli görmesiydi. Kirmani'nin Malatya'daki halifesi Fahreddin Hasan'ın zaviyesindeki kuyuyu ustasından el almamış biri tarafından yapıldığını öğrenince yıktırması ve *"bir ustanın intisabı ve icazeti yoksa meydana getirdiği eserde kutsiyet ve haysiyet olmaz"* demesi sonradan Ahilerin örnek aldığı bir ilke olmuştur.⁴⁰

Anadolu'da Ahiliği önceki deneyim ve mirastan yararlanarak teşkilat haline getiren kişinin Evhadüddin'in müridi ve damadı olan Şeyh Nasirüddin Mahmud el-Hoyi olduğu iddia edilmekle birlikte bu konuda elimizdeki bilgiler iki şahsiyetin arasındaki akrabalık ilişkisi konusunda ihtiyatlı olunması gerektiğine işaret etmektedir.⁴¹ Halk

³⁷ İç benliğe yönelik

³⁸ Bayram, *age.*, s. 73-76

³⁹ Anadolu'da göçebe temelli heteredoks-rafi zi İslam ve şehirli İslam arasındaki ilişkiler ve zaman zaman gerilimler için şu çalışmalara bakılabilir. Mehmed Fuad Köprülü, "Türk İstilasından Sonra Anadolu Tarih-i Dinisine Bir Nazar ve Bu Tarihin Menbaları", *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, 4 Eylül, 5 Teşrin-i sani, 6 Kânun-i sani, ayrı basım 129 s. bu eserin yeni bir yayımı *Anadolu'da İslamiyet*, İnsan Yayınları, İstanbul 1996, s. 41-122, ayrıca bkz. Irene Melikoff, *Sur Les Traces Du Soufisme Turc Recherches Sur L'İslam Populaire En Anatolie*, ISIS Press, İstanbul 1992, 192 s.

⁴⁰ Bayram, *age.*, s. 79-80

⁴¹ Nihat Azamat, "Evhadüddin-i Kirmani", *md. DİA.*, İstanbul 1995, c. 11, s. 519

arasında Ahi Evran olarak anılan Nasirüddin Mahmut, 1204'te Anadolu'ya gelen mutasavvıflar arasındaydı.⁴² Hacı Bektaş'ın *Velayetname*'sinden öğrendiğimize göre Kayseri'ye yerleşen ve burada bir debbağ atölyesi kuran Ahi Evran'ın Fütüvvet kültürüyle dönemin önemli bilim ve kültür merkezlerinden Bağdat'ta tanışmış olması muhtemeldir. Horasan ve Maverünnehir'de başladığı öğrenimine Bağdat'ta tanınmış Eşari kelamcısı Fahr-i Razi ile devam eden Şeyh bazı kaynaklara göre burada Razi'nin öğrencilerinden Evhadüddin ile tanışmış böylelikle Fütüvvet teşkilatına girmişti.⁴³ Anadolu'ya gelişinden sonra da hocasıyla bağını koparmayan Ahi Evran Ahilik anlayışının yayılmasını sağladı. Alaeddin Keykubad'ın tahta çıkışının ardından gelen davet karşısında Konya'ya yerleşen Ahi Evran burada debbağlık mesleğini yapıyor⁴⁴ ve bir iddiaya göre Hanikah-ı Ziya ve Hanikah-ı Lâlâ'nın müderrisliğini yürütüyordu. Alaeddin Keykubad'ın oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev ve Sadüddin Köpek'in planladığı bir suikast sonucunda öldürülmesi, ardından Sadüddin Köpek'in Gıyaseddin'e karşı bir suikasta girişmesi Türkmenlere karşı iktidarın cephe almasına neden oldu. Sadüddin cezalandırıldıktan hemen sonra Ahilere karşı girişilen baskılar ve Ahi Evran'ın tutuklanması 1240 yılında bu topluluğun Konya tahtına karşı başkaldırmasıyla sonuçlandı.⁴⁵

Babailer isyanı olarak tarihe geçen bu ayaklanmanın ardından 1243'te II. Gıyaseddin'in Baycu komutasındaki Moğol ordusuna yenilmesi Selçukluların sonunu hazırladı. Erzurum ve Sivas'ı ele geçiren Baycu Han Kayseri'ye ulaştığında Ahilerin yoğun direnişiyle karşılaştı. İbn Bibi'nin aktardığına göre şehrin hemen teslim olmamasında Ahilerin özellikle debbağların direnişinin önemli etkisi olmuştu.⁴⁶ İki haftalık

⁴² Tarihi bir kişiliğe sahip olmakla beraber yaşamı gerçekte mit arasında kaybolan Ahi Evran'ın asıl adı Şeyh Nasirüddin Mahmut Ahi Evran b. Abbas'tır. "Gök, kainat" ve "yılan, ejderha" anlamlarına gelen Evran ismi efsanevi kişiliğinin bir işareti sayılabilir.

⁴³ Bayram, *Ahi Evran...*, s. 81

⁴⁴ Ahi Evran'ın debbağlık mesleğini icra ettiğine dair anane, onun veli olarak anılmasından sonra debbağ esnafının piri sıfatıyla yüceltilmesine sebep olmuştur. Bu bakımdan Türk debbağlarının silsilenameleri kendisine dayandırılmış ve oradan da bütün debbağların piri olan Zeyd-i Hindi'ye götürülmüştür. Osmanlılar zamanında da Ahi Evran'ın esnaf zümresi arasında pîr olarak kazandığı itibar bütün Anadolu, Rumeli, Bosna ve hatta Kırım'a kadar yayılmıştır. İlhan Şahin, "Ahi Evran", *md. DİA.*, İstanbul 1988, c. 1, sa. 530, ayrıca Erdoğan Merçil, *Türkiye Selçukluları'nda Meslekler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 33

⁴⁵ Mikail Bayram, *Ahi Evran Tasavvufi Düşüncesinin Esasları*, TDV. Yayınları, Ankara 1995, s.20-21, bu ayaklanmanın gerekçeleri ve toplumsal sonuçlarıyla ilgili olarak Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı: Aleviliğin Tarihsel Altyapısı*, Dergah Yayınları, İstanbul 1995, özellikle s. 141-160

⁴⁶ İbn Bibi, *El-Evamiru'l Alaiye Fi'l-Umuri'l Alaiye*, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997, c.2, s.72-73

savunmanın ardından Kayseri, Moğollarca ele geçirildi; pek çok Ahi ve işyeri yok edildi. Aralarında Ahi Evran ailesinden kimselerin de bulunduğu birçok kimse hapsedildi. II. Gıyaseddin'in ölümü üzerine (1245) saltanat naibliğine gelen Celalüddin Karatay, Ahi Evran ve Türkmen şeflerini serbest bıraktı. Serbest kalanların Konya'ya dönüşlerinden kısa bir süre sonra Mevlana'nın yakın dostu ve hocası Şems-i Tebrizi'nin öldürülmesi üzerine Ahilerle Mevlana taraftarları arasında başlayan çatışma Ahi Evran'ın Kırşehir'e nakledilmesiyle sonuçlandı.⁴⁷

Gerçekte bu gerginlik Köseadağ yenilgisi sonrasında açığa çıkmıştı. Moğol istilası sonucu Ahiler dağıtılırken pasif bir yaklaşım sergileyen Mevleviler bütünlüğünü koruyabilmişlerdi. Celalüddin Karatay'ın ölümü üzerine taht mücadelesine giren II. İzzeddin Keykavuz ile kardeşi IV. Rükneddin Kılıçarslan arasındaki iktidar mücadelesi ülkede başıbozukluğa neden olduğu gibi Moğolların Anadolu'ya ikinci kez girmesine yol açtı.⁴⁸ Moğolların desteğini alan IV. Rükneddin tahta çıkınca Türkmenlerin desteklediği II. İzzeddin Bizans'a sığındı. Böylece Anadolu'nun yönetimi Moğollarla işbirliği yaparak geniş çıkarlar elde eden Pervane Süleyman, Sahip Ata Fahreddin Ali ve vezir Taceddin Mutez üçlüsünün eline geçmiş oldu.⁴⁹ Bu dönemde Ahilerin idaresinde bulunan yerler Mevlana ve yakınlarına verildi.⁵⁰ Konya'daki Hanikah-ı Ziya ve Hanikah-ı Lâlâ'nın Hüsameddin Çelebi'ye verilmesi Ahi Çoban ve Ahi Kayser öncülüğünde Ahilerin ayaklanmasının neden oldu. Bu uygulamalara karşı ilk tepki Ahi Evran'ın bulunduğu Kırşehir'den gelmişti. Ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilen Nureddin Caca'nın aldığı ağır önlemler sonucunda Kırşehir'de Ahi Evran ve taraftarları öldürülünce Ahilerin büyük bir bölümü batıya doğru göçtü.⁵¹

⁴⁷ Şems-i Tebrizi'nin öldürülmesinin ardından gelişen olaylarda Mevlana'nın çeşitli çevrelerden eleştiriler aldığı ve içinde bulunduğu ruhsal durumu özellikle büyük eseri Mesnevi'de yansıttığı bilinmektedir. Ahmed Ateş, "Mesnevi'nin Onsekiz Beytinin Mânası", **Fuad Köprülü Armağanı**, DTCF. Yayınları, Ankara 1953, s.46-47, olayların gelişim süreciyle ilgili olarak Aksaray, **Müsameret'ül Ahbar**, çev. Nuri Gençosman, Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara 1943, s. 133-134

⁴⁸ Muammer Gül, **Anadolu'da Moğollar**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, 248 s.

⁴⁹ Nejat Kaymaz, **Muiniddin-i Süleyman**, DTCF. Yayınları, Ankara 1977, s. 50 vd.

⁵⁰ Mevlana'nın mektupları arasında devlet katına yazılmış olup bir bölümünde yakınlarına ayrıcalıklar isteniyor olması dönemin özellikleri göz önünde bulundurulduğunda şaşırtıcı değildir. Söz konusu yaklaşımı Mevlana'nın oportünistliği şeklinde yorumlamak bu açıdan gerçekçi bir yaklaşım olmamaktadır. Bu mektuplar Abdülbaki Gölpınarlı tarafından yayınlanmıştır. **Mevlana'nın Mektupları**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1959

⁵¹ Aksaray **Müsameret'ül Ahbar**'da yaşanan gelişmeyi "Mum karşısında sönmeye mahkumdur" sözleriyle yorumlamaktadır. s. 209-212

Aralarında Osman Gazi'nin kayınpederi Şeyh Edebali, Geyikli Baba, Musa Abdal gibi kimselerin bulunduğu bu grubun dışında kalanlarsa hükümet çevreleriyle çatışır görüntü vermekten kaçınarak varlıklarını sürdürebildiler. Moğolların politik olarak Mevlana'yı *Şeyhu's Şuyuh* olarak kabul etmeleri, Anadolu'daki tüm şeyh ve Ahileri merkezileştirmeye çalışmaları Türkmen şeyhlerin tepkisine yol açtı.⁵² Bunlardan birisi Hacı Bektaş Veli idi. Moğol yanlısı iktidara karşı oluşan tepkinin sonucu meydana gelen Cimri olayında (1277) Türkmenlerin ve Ahilerin hareketi desteklemesi göstermektedir ki Selçuklu yönetimiyle bu gruplar arasındaki mücadele politik bir niteliğe bürünmekteydi.⁵³

Yaşanan bunalım ve kargaşaya rağmen Ahiler güçlerini korudular. 1283 Ramazanında III. Gıyaseddin'in dul eşi Sultan Mesut'a karşı iki oğlunu tahta oturtmak amacıyla Konya'ya gelerek Karamanlıların reisi Eşref ile anlaştı ve onu sultan naibi yaptı. Bu gelişmeden endişelenen vezir Faruddin Ali Konya'nın muhtemel bir savunması için Ahilerle anlaştı. Ahi Ahmet ve Ahmet Şah'ın girişimleriyle karışıklık yatıştırıldı. Türkmenler savaşmadan şehre girip prensese tabii oldular.⁵⁴ Bu gelişmeden altı sene sonra vuku bulan bir başka olayda (690/1291) Moğol prensi Geyhatu'yu Konya'yı alma düşüncesinden gene Ahi Ahmet Şah vazgeçirerek bu tehlikeyi savmıştı. 1291'de Konya'nın Germiyanlara karşı savunulmasında Ahiler başlıca rolü üstlenmişlerdi.⁵⁵ Dönemin tanıklarından Ahmet Eflaki'nin *Menakıbü'l Arifin* adlı eserindeki ifadelerle bakıldığında Ahilerin toplumsal fonksiyonlarının güçlü olduğu anlaşılmaktadır.

1308'de Selçuklu hakimiyetinin son bulması üzerine Konya'dan bağımsız birimler olarak ortaya çıkan beylikler döneminde de Ahiler buldukları yerlerde etkili oldular. Anadolu'da merkezi otorite olmadığı bir dönemde Ahiler şehirlerde politik güç haline geldiler.⁵⁶ Dönemin profilini çizmesi açısından Faslı seyyah İbn Battuta birincil derecede kaynak önemi taşımaktadır. Battuta'nın Gölhisar, Burdur, Alaiye, Ladik, Milas, Barçın, Konya, Niğde, Aksaray, Görele, Geyve,

⁵² Bayram, **age.**, 1991, s. 114-127

⁵³ Dönemin gelişmeleri hakkında bkz. Claude Cahen, **Pre-Ottoman Turkey**, Sidgwick&Jackson Press, London 1968, s. 280-292, eserin Türkçesi **Anadolu'da Türkler**, çev. Berna Moran, E Yayınları, İstanbul 1979, s. 282-288

⁵⁴ Claude Cahen, "Sur les Traces des Premes Akhis", **Fuad Köprülü Armağanı**, DTCF. Yayınları, Ankara 1953, s. 87

⁵⁵ Cahen, **Anadolu'da Türkler**, s. 328-329

⁵⁶ Halil İnalcık, **The Ottoman Empire**, Phoenic Press, London 1973, s. 152 vd.

Yenice, Mudurnu, Bolu, Kastamonu, Sinop, Sivas, Erzurum, Gümüşhane, Tire, Manisa, Bursa, Balıkesir gibi bölgelerde rastladığı Ahiler bu örgütlenmenin ne denli yaygın olduğunu göstermektedir. Köprülü'nün işaret ettiği üzere aynı dönemde Ahilik büyük şehirlerde güçlü olduğu gibi kırsal alanda köylere kadar yayılmıştı. Köy ve uçlarda yaşayan Ahi grupları Alp sıfatını da taşıyorlardı. Buna karşılık kentlerde yerleşmiş olanlar özel mızıkaları, bayrakları ve kostümleriyle bambaşka bir havayı yansıtmaktaydı.⁵⁷ Seyyah Battuta Antalya'da konuk olduğu Harrâz zaviyesi ve esnafıyla ilgili gözlemlerini şu şekilde aktarır: "Ahiler Anadolu'da yerleşmiş bulunan Türkmenlerin yerleştikleri her vilayette, her şehirde ve kentte bulunmaktadırlar. Memleketlerine gelen yabancılara yakın ilgi gösterirler. Öte yandan buldukları yerlerdeki zorbaları yola getirir, her hangi bir sebeple bunlara ilhak eden kötülerini ortadan kaldırırlar... Bunların dünyada eşi benzeri yoktur. Orada Ahi, evlenmemiş, bekar ve sanat sahibi gençlerle diğerlerinin bir cemiyet kurarak kendi içlerinden seçtikleri bir kimseye denir. Bu cemiyete de Fütüvve adı verilir. Reis seçilen kimse bir zaviye yaptırarak içini halı, kilim, kandil ve diğer lüzumlu eşyalarla donatır. Arkadaşları gündüz çalışarak kazandıklarını ikindiden sonra reise getirirler Bu para ile meyve, yiyecek ve zaviyede sarf olunan ihtiyaç mallarını satın alırlar. O gün zaviyeye bir misafir gelirse, zaviyelerine misafir ederler ve alınan şeylerle ona ziyafet çekerler... Bir misafir gelmediği zaman ise yine toplanıp yemek yerler. Arkasından raks ederler, nağmeler söylerler."⁵⁸

Battuta bu topluluğun bekar erkeklerden oluştuğunu söylese de bunlar arasında evli olup, hükümet erbabıyla iyi ilişkiler kuran ve yüksek mevkilere gelmiş olanlar bulunuyordu. Anarşi baş gösterdiğinde Ahiler şehrin idaresini ele alıyorlar ve merkezi idare kuruluncaya kadar güvenliği sağlıyorlardı.⁵⁹ Battuta'nın gözlemleri bunu doğrulamaktadır. 1333/34'de Aksaray'da bulunan seyyah burada Eratna'nın vekili olarak yönetimi elinde tutan Ahi Şerif Hüseyin'e konuk olmuştu. Karamanoğlu Bedreddin Mahmut yönetimindeki Konya'da kadılığı Ahi İbn Kalemşah'ın yaptığını yine onun yazdıklarından öğrenmekteyiz.⁶⁰

⁵⁷ Mehmed Fuad Köprülü, **Osmanlı Devletinin Kuruluşu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1959, s. 89-90

⁵⁸ Benzeri örnekler için bkz. İbn Battuta, **Tuhfetü'n-Nuzaar fi Garelbi'l-emsar ve Acaibil- Efsar**, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1993, s. 194

⁵⁹ Köprülü, **age.**, s. 93

⁶⁰ İbn Battuta, **age.**, s. 223 vd.

Ahiliğin Selçuklu Anadolu'sunda göçebe yaşamdan yerleşik yaşama geçişi hızlandırması ve şehirçilik üzerindeki olumlu katkıları yanında şehirleşmeyle birlikte ekonomik yaşam üzerindeki etkileri de sonraki dönemde belirleyici oldu. Beylikler döneminde özellikle Konya, Kayseri, Sivas gibi gelişmiş kentlerin belli yerlerinde çeşitli zanaat dallarında uzmanlaşan açık ve kapalı çarşılar vardı. Onlar buralardaki dükkanlarında çalışırdı. Şehrin büyüklüğüne ve bazı sanatların gelişmiş olup olmadığına göre çarşıların büyüklüğü ve sayısı değişirdi. Bazı Anadolu şehirleri belli üretim alanlarında öne çıkmışlardı. Örneğin Ankara yoğun bir soft üretim merkeziydi. Karaman'da boğazı denen astar bezi, Sivas'ta aba ve çok iyi deri imal ediliyordu. Çeşitli sanat erbabı, ayrı loncalar halinde teşkilatlanmışlardı. Düzenli bir iç örgütlenmeye sahip bu kuruluşlar kendileriyle ilgili bütün işleri görüyor ve üyelerinin birbirleriyle ilişkilerini düzenliyorlardı. Ücretlerin belirlenmesi, mal cinslerinin ve fiyatlarının ayarlanması loncalara aitti. Kısmen dini-tasavvufi, kısmen kahramanlık geleneklerinden esinlenen bu ahlak anlayışı meslek üyelerinin dayanışmasını sağlıyordu.⁶¹ Aslında bu durum henüz şehir zanaatları ve faaliyetlerinde yaygın ihtisaslaşmanın olmadığı dönemlerin doğal bir sonucuydu. Bu nedenle Avrupa ortaçağında bu birlikler *collegium* (meslektaş) ya da *fraternite* (kardeşlik) gibi adlarla anılmışlardı. Birlikler çoğunlukla genç insanların toplandığı ve kimi zaman şehir savunmalarını dahi üstlenen kuruluşlardı. İlk zamanlarda Batı'daki fraterniteler hukuken tüzel kişiliği ve statüsü olmayan ahlak, dindarlık gibi *rythler* etrafında toplanan insanlardan oluşurdu. Bu örgütlenmelerle İslam ortaçağındaki Fütüvvet temelli Ahilik arasında büyük benzerlikler bulunmaktaydı. Örneğin Ahilerin şehir savunması ve benzeri işlevlerini Almanya'da Gilde'ler yerine getirmektedir.⁶²

4. Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Ahiler

Osmanlı tarih yazımının ilk örneklerinden olan Derviş Ahmed eserinde kuruluşta etkili olan dört grup arasında Ahian-ı Rum diye anılan Anadolu Ahileri de saymaktadır. Bunun dışında kalan ve

⁶¹ Yaşar Yücel, **Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 320-321

⁶² İlber Ortaylı, **Türkiye İdare Tarihi**, TOAİE. Yayınları, Ankara 1979, s. 209-210

Bacıyan-ı Rum, Gazıyan-ı Rum, Abdalan-ı Rum olarak belirlenen gruplar aynı kaynaktan anılan diğer unsurlardır.⁶³ Moğol darbesi sonrasında Anadolu'nun batısında oluşan uc toplumu renkli bir kültürel ve toplumsal yapı ortaya koymaktaydı. İnalçık'ın deyişiyle; "uc hayatı büyük tehlikelerle dolu olup şahsi teşebbüsü istiyordu. Zira serhaddin öte tarafında aynı ruhla hareket eden Hıristiyan serhad teşkilatı, batı ucunda Bizanslı akritai vardı. Etnik bakımdan uc cemiyeti çok karışıktı. Buraya hareket kabiliyeti büyük göçebelerle merkezden kaçan siyasi muhalifler, rafıziler, maceracular, kaçıp sığınmışlardı. Hinterlandda hakim muhafazakar yüksek medeniyet şekilleri (teoloji, saray edebiyatı, şer'i hukuk) karşısında ucda mistik ve eklektik henüz kalıplaşmamış bir hak kültürü (rafızı tarikatlar, mistik ve epik bir edebiyat, örfi ve milli hukuk) hakimdi. Hayat görüşü tamamıyla şövalereks ve romantikti."⁶⁴ Uc toplumunda en önemli sorun güvenliği sağlayabilmenin yanı sıra toplumsal ve ekonomik yaşamı düzene sokabilmektir. Ahi birlikleri bu noktada gazi ve abdal toplulukları gibi toplumsal dokunun onarılması işlevini üstlenmiştir.

Selçuklulardan kalma ananeyi devam ettiren Ahiler boş alanlara yerleşerek zaviyeler kurmuşlardır. Ertuğrul Gazi'nin arkadaşları arasında Fütüvvet ehlinde Gazi Abdurrahman, Akça Koca, Konur Alp, Turgut Alp, Hasan Alp, Ak Timur, Kara Mürsel, Samsa Çavuş gibi isimlerin bulunması bey ailesiyle Ahilerin yakın ilişkilerini ortaya koymaktadır.⁶⁵ Ertuğrul Gazi'nin 1281'de ölümü üzerine yirmi üç yaşında beyliğin başına geçen Osman Gazi'nin Ahi reislerinden olup Eskişehir'in itburnu mevkiinde tekkesi bulunan Şeyh Edebalı'nın kızı Mal Hatun'a talip olması, akrabalık bağıyla bunların gücünden yararlanma niyetinde olduğunu göstermektedir.⁶⁶ Geleneğin aktardığı biçimiyle Edebalı'nın Osman Gazi'den bir meslek öğrenmesini istemesi üzerine Osman'ın kösele yapmayı öğrenerek Fütüvvete girmesi ilişkiyi geliştirmiştir.⁶⁷ Özellikle Ahi şeyhleri daima saygı görerek, siyasi konularda görüşlerine başvurulmuş, fetihler sırasında kırsal kesimde

⁶³ Ahmed Aşıkı, *Aşıkpaşazade Tarihi*, neş. Ali Bey, İstanbul 1332, s. 6

⁶⁴ Halil İnalçık, "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", *Osmanlı*, Ed. Kemal Çiçek/ Cem Oğuz, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, c. 1, s. 46

⁶⁵ İsmail Hami Danişmend, *Osmanlı Tarihi*, Türkiye Yayınları, İstanbul 1974, c. 1, s. 2 vd.

⁶⁶ Halime Doğru, *16. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, Afa Yayınları, İstanbul 1992, s. 34-35

⁶⁷ Ali Torun, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-Namele*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, 17 vd.

bulunan Ahilerin desteği alınmıştır.⁶⁸ Aşıkpaşazade'ye göre Osman Gazi'nin ölümü üzerine Orhan Gazi'yi beyliğe getirenlerin başında Edebalı'nın kardeşi Ahi Şemseddin'in oğlu Ahi Hasan bulunmaktaydı.⁶⁹ Aynı şekilde Bursa'nın fethi sırasında Orhan Gazi'ye destek olan Ahi Hasan adına bu kentte bir mescit ve zaviye yaptırılması dikkat çekicidir. Saltanat iddiasıyla ortaya çıkan Düzmece Mustafa'yı saf dışı bırakan Ahi Yakup ve Ahi Kadim Ahilerin onayıyla I. Murat'ı hükümdarlığa getirmişlerdir. Ahilerin elinden şed ve kılıç kuşanan Murat bir yoruma göre Ahi liderliğini de üstlenmişti. Sultanın Ahi Musa'ya verdiği 1366 tarihli icazetnamede yer alan "...Ahilerimden kuşandığım kuşağı Ahi Musa'ya kendi ellerimle kuşadup Malkara'da Ahi diktim..."⁷⁰ ifadesi bunu göstermektedir.

Osmanlı padişahları Selçuklulardan kalma haklarını "ayende ve revendeye" hizmet etmek karşılığında Ahilere vermişlerdi. Ayrıca Ahilerin fethettikleri yerlere yerleşmelerine olumlu yaklaşılmaktaydı. Örneğin, Ahi Mahmut Aydın taraflarında İsa Bey nişanıyla bir takım araziye mülkiyet üzere tasarruf etmekteydi. Saruhan'da Ahi Aslan, Ahi Farkun, Ahi Şaban, Ahi Çarpık, Ahi Yahşi, Ahi Yunus, Kandırmış Şeyh, Duruca Baba, Nusrat Şey, Saru İsa, Kutlu Bey zaviyeleriyle, Mentese'de Ahi Yusuf, Ahi Feke, Ahi Debbağ, Ahi Ümmet, Ahi İsmail zaviyelerin varlığı bu savı destekler niteliktedir.⁷¹ Kuruluş döneminde yönetimin Ahilere desteğini göstermesi açısından Gelibolu ve Rumeli'deki uygulamalar önemlidir. 1368 yılında Gelibolu'da Ahi Musa ve ailesine verilen imtiyazlardan başka Malkara'da bir başhaneye dükkan ve değirmenlerin bulunuşu izlenen politikanın işaretidir. I. Bayezid'in Dimetoka'da bir zaviye yaptırarak şehir içinde inşa ettirdiği bir başhanenin gelirini zaviyeye vakfettiği bilinmektedir. Yenice Zağra'da Kılıç Baba zaviyesi, Çirmen'de Musa Baba zaviyesi bu döneme ait olup, yalnız Paşa livasında çoğunluğu bu şekilde kurulmuş bulunan 67 zaviye mevcuttu.⁷²

Ahilerin erken dönem Osmanlı tarihi içindeki fonksiyonlarını toplumsal yardım müessesesi olarak şehir ve kasabalarda faaliyetleri,

⁶⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, c. 1, s. 105 vd.

⁶⁹ Aşıkpaşazade, *age.*, s. 18 vd.

⁷⁰ Osman Çetin, "Osmanlı Devletinin Kuruluşunda Ahiler", *Osman Gazi ve Dönemi*, Bursa 1992, s. 111-112

⁷¹ Ömer Lütfi Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, Hamle Yayınları, İstanbul 1992, s. 30

⁷² Barkan, *age.*, s. 31-32

emniyet ve asayiş bazı bölgelerde mahalli idareyi sağlama meselesi, iktisadi işleri düzenleme işi ve nihayet çeşitli sanat ve hırfetlerle mesuliyet olmak üzere dört başlık altında değerlendirmek mümkündür.⁷³ Fütüvvetnamelerde sıkça rastlanan cömertlik ve yoksullarla paylaşma öğüdü Ahiliğin toplumsal dayanışma yönüne işaret etmektedir. Özellikle Rumeli gibi yeni yerleşim alanlarında kolonizasyon faaliyetlerinde Ahi zaviyeleri önemli pay sahibi olmuştur. Toplumsal dayanışmaya yönelik çalışmaların yanında Ahileri buldukları bölgede ayrıcalıklı kılan bir diğer vasfı merkezi otoritenin zayıfladığı dönemlerde şehirlerde emniyet ve asayiş sağlayıcı bir örgüt olmalarıydı. Daha çok *Ayyaran*, *Zanatıra*, *Fityan* veya *Fütüvvedaran Runud* isimleriyle anılan bu topluluklar toplumsal ve ekonomik bunalım dönemlerinde Anadolu köy ve kasabalarında mahalli teşkilatlar olarak asayiş sağlamışlardı. Ahilerin diğer toplumsal gruplara göre bu görevi üstlenmiş olmaları boşuna değildi. Her şeyden önce şehirlerde yaşayan cemaatler arasında bu konuda en elverişli koşullara sahip olanlar Ahilerdi. Zira ortak bir yaşam alanı oluşturan Ahilerin herhangi bir gelişme karşısında derhal örgütlenerek savunma oluşturmaları sorun olmuyordu. Sahip oldukları silahların yanı sıra mal ve servetleri diğer gruplara göre belli şeflerin etrafında toplanmış Ahi birliklerinin yaşadıkları şehir ve kasabalarda asayiş teminlerinde etkili oluyordu. Örneğin Battuta'nın yazdıkları Ortaçağ'ın Yakındoğu toplumlarında şehir hayatındaki mahalli inzibat ve otoritenin ne şekilde kurulmuş olduğu hakkında ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Kayseri'deki Ahi Emir Ali'den söz ederken *"Bu biladın âdâtınca bir mahâlde Sultan bulunmadığı takdirde, hakimi Ahi olup ayendegâna at ve libas igtâ ve kaderine göre ihsan eder. Emir-üs nehi ve rükûbi aynıyle mülûke müşabihtir..."* demesi 14. yüzyılda Anadolu'daki duruma dikkat çekmektedir.⁷⁴

Erken Osmanlı kroniklerinde görülen Ahilerin yerleşimiyle ilgili bilgilere vakıf belgelerinde de rastlanmaktadır. Aktepe'nin tespitleri yalnızca Anadolu'da değil Rumeli'deki bölgelerde de Ahilerin yerleştiğini ve sosyo-ekonomik yaşamı canlandırdıkları anlaşılmaktadır. Fatih dönemine ait Gelibolu sancağı tahrir defterinde kayıtlı *"vakıf, merhum Süleyman Paşa zamanında Hacı İzzettin Hüdavendigâr başı sadakası*

⁷³ M. Münir Aktepe, **Osmanlı Türklerinin Rumeli'ye Yerleşmeleri**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Zümresi, İstanbul 1949, s. 185

⁷⁴ Aktepe, **age.**, s. 191-192

Kavak Ahi'sine ümit viranını...vakfetmiş ve mezkur Kavak Ahi'si...." kaydıyla 922 tarihli Biga evkaf defterindeki *"Nefs-i Ezine bazarı ki merhum Süleyman Paşa Ahi Yunus'a vakfetmiş....zikrolan şehrin sahibi mezbur Ahi Yunus'un şehirde olan zaviyesine sarf olunur..."* ifadesi Rumeli'deki en küçük kasabalara kadar Ahilerin teşkilatlandıklarını göstermektedir. Rumeli'de herhangi bir yerde bir ya da birkaç Ahi zaviyesinin açılması o bölgenin organizasyonunda, toplumsal ve idari sorunlarında, mahalli asayiş ve güvenliğin sağlanmasında ilk adım atılması anlamına geliyordu. Bu durum elbette beylik geleneklerinin evrimi ve imparatorluğa dönüşüm sürecine değin sürecektir. Çelebi Mehmet ve II. Murat dönemlerinde de Ahilerin idari konulardaki müdahalelerine rastlanıyor olması onların güçlerini 15. yüzyılın ilk yarısına kadar koruduklarına işarettir. Örneğin Tokat Ahilerinden Ahi Bayezid'in oğlu Hacı İvaz Paşa'nın Ankara Savaşı'ndan sonra Bursa şehrinin subaşısı olması, Karamanoğlu Mehmet Bey'e karşı Bursa kalesini bir aydan fazla müdafaa etmesi, diğer taraftan II. Murat'ın cülusu sırasında, teamül gereği katlinden endişe eden Hamideli sancak bey Mustafa'nın Karamanoğlu Mehmet Bey'in yanına sığınması ve onun desteğiyle saltanat davası güderek Bursa'yı kuşatması üzerine Bursalıların Sultan Murat'a biat ettiklerinden ondan geri dönemeyeceklerini şayet ısrar ederlerse şehri savunmaya hazır olduklarını bildirmek üzere Ahi Yakup ile Ahi Hoşkadem'i elçi olarak göndermeleri ve bu isimlerin Bursa'nın tahrip edilmesini önlemede başarılı olmaları 15. yüzyıl ortalarında dahi Ahilerin nüfus sahibi şahsiyetler olduğunu ve şehirlerin idaresinde rolleri olduğunu gözler önüne sermektedir.⁷⁵

Ahilerin kuruluş sürecinde Osmanlı toplumu içinde önemli bir yer tuttıkları yönetici sınıfla kurdukları ilişkiden anlaşılmaktadır. Bu topluluk Osman ve Orhan dönemlerinde hanedanla yakın ilişkiler kurmuşlardır. İçlerinden seferlere katılanlar olduğu gibi vezirlik yapanlar da bulunmuştur. Edebali'nin kardeşi Ahi Şemseddin ve Orhan Bey'in Bursa seferinde yanında götürdüğü oğlu bu kişinin oğlu Ahi Hasan, nihayet ilk vezirler arasında bulunan Alaeddin Paşa, Şeyh Edebali'nin Ahi Mahmut namındaki oğlundan olan torunu Nizameddin Ahmet Paşa, Sinaneddin Yusuf Paşa, Cendereli Halil Hayreddin Paşa ve sonraki devirlerde Hacı İvaz Paşa gibi 15. yüzyıl başına kadar yetişmiş bulunan birçok vezirin Ahi geleneğinden olması güçlerini ortaya

⁷⁵ Aktepe, **age.**, s. 195-196

koymaktadır.⁷⁶ Bu durumdan hareket eden Friedrich Giese gibi Osmanistler Osmanlı hükümdarlarının iktidarlarının temellerini Ahi teşkilatıyla attıkları sonucuna ulaşmışlardır. Giese, ilk dönem kronikler üzerinde yaptığı değerli araştırmasında Edebali hakkındaki “O bir derviş idi, fakat dervişlik batınında idi, sahib-i چراغdı; daim misafirhanesi hali olmazdı” şeklindeki ifadelerden yola çıkarak Osman'ın çevresinin büyük ölçüde Ahilerden oluştuğunu ileri sürmüştür. Yine ilk dönem kaynaklarında Osman'ın hükümdarlığına dair anlatılanlar arasında çevresinde “çevik genç adamların” toplandığı ve onunla birlikte seferlere çıktıkları yolundaki kayıtlara rastlanması bu genç çevik adamların fityan oldukları sonucuna ulaşmasını sağlamıştır. Gerçekten de seferlerde Osman'ın yanında olanlara “yoldaş” denilmesi Ahilik teşkilatı üyelerinin birbirlerine “yol gardaşı” hitabını andırmaktadır. Benzer şekilde yeniçerilerin başlarına taktıkları serpuşun Ahilerin kullandığı beyaz başlığı andırması Osmanlı ordusunun temelini atmış oldukları ihtimalini gündeme getirmektedir. Buradan yola çıkan Giese, genel kabulün aksine yeniçerilerle Bektaşiler arasında değil, Ahiler arasında organik bir bağ kurulabileceğini iddia etmektedir.⁷⁷

Elbette Giese'nin görüşleri tartışmaya açıktır. Her şeyden önce ilk dönem kaynakları birçok bilgiyi aktarırken birçok konuda da sessiz kalmaktadır. Kuruluşa dair bilgiler içeren kaynakların önemli bölümü 15. yüzyıla ait olup bir takım ideolojik yaklaşımların da etkisiyle kaleme alınmışlardır. Aşıkpaşazade'nin eseri başta olmak üzere hepsinin eleştirel gözle ve diğer kaynaklarla karşılaştırılarak ele alınması gerekmektedir.⁷⁸ Bununla birlikte söz konusu endişe saklı kalmak kaydıyla ilk dönem tevarihlerin neredeyse bütününde 14. yüzyıl Anadolu'sunun kültürel ve toplumsal unsurları arasında tıpkı Gaziler ve Abdallar gibi Ahilerin de etkinliği öne çıkmaktadır.⁷⁹ Jennings'in ifadesiyle 14. yüzyıl hükümdarlarının her biri, büyük olasılıkla zamanın

⁷⁶ Aktepe, *age.*, s. 205-207

⁷⁷ Giese'nin bu çalışması altında Herbert Adams Gibbons'ın 1916'da yayımlanan *The Foundation of the Ottoman Empire* adlı kitabına eleştiri nitelikli olarak kaleme alınmıştır. Makalenin Türkçe çevirisi için bkz. Friedrich Giese, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu Meselesi”, *Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, Ed. Oktay Özel/ Mehmet Öz, İmge Yayınları, Ankara 2000, s. 149-175

⁷⁸ Halil İnalcık, “How to Read Aşık Paşazade”, *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Menage*, Ed. C. Heywood/ C. Imber, Isis Press, İstanbul 1994, s. 139-154

⁷⁹ G. G. Arnakis; “Futuwwa Traditions in the Ottoman Empire: Akhis, Bektashi Dervishes and Craftsmen” *Journal of Near Eastern Studies*, vol. XII, no. 4, October 1953, s. 232-247

sosyal, ekonomik ve dini ortamında oldukça merkezi bir yer tutan ve Anadolu'da devletlerin sınırlarına bakmaksızın kasabalarda hakim olan Ahi topluluklarıyla yakından ilişkiliydi. Dini olarak çoğulcu bir topluma karşı yükümlü olan Ahiler toplumsal yaşamda hem hukuk ve düzen hem de dayanışma için gerekli bir güçtü. Bütün davranışlarını etkileyen hizmet ve kardeşlik ideallerine sahiptiler. Toplumsal etkinlikleri bu iki amaca yönelik olan Ahilerin desteğini almak konusunda hiç şüphe yok ki Osmanlı sultanları talihliydi.⁸⁰

Kuruluş devrinde anlatıldığı şekilde gelişen Ahilik 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren güç ve nüfuzunu kaybetmeye başladı. Özellikle İstanbul'un alınışıyla ileri bir aşamaya ulaşan merkezileşme çabalarına uygun olarak Ahi birlikleri siyasi güçlerini yitirerek esnaf birlikleri durumuna geldiler. Aslında bu gelişim süreci Batıdaki benzerlerinin akıbetiyle paralellikler taşıyordu. Merkezi krallıkların güçlenmesiyle Batıda da söz konusu birlikler hükümetin kontrolüne girmiş, kapitalizmin gelişmesi sonucunda ise bazıları tasfiye olup, bazıları zanaat odaları biçiminde hükmi şahsiyet kazanmışlardı.⁸¹ Osmanlı deneyiminde yaşanan dönüşümde II. Mehmet'in imparatorluk anlayışını yaşama geçirirken izlediği siyasetin büyük etkisi oldu. Patrimonyal devlet anlayışı iktidar üzerinde baskı gücü olan tüm odakları safdışı bıraktı. Bu gerçek yalnızca Ahiler için değil, devlet yönetimi içinde baştan beri etkin rol üstlenen Türkmen gruplar açısından da geçerliydi. Nitekim vezir-i azam Çandarlı Halil Paşa'nın idamının arkasında yatan sebep Bizanslı Tarihçi Kritovoulus'un ihanet iddiasının aksine Sultanın iktidara tek başına sahip olma isteğiydi. Siyasi iktidar çevresinden uzaklaştırılan Ahi örgütü özellikle 16. yüzyıla birlikte esnaf korporasyonları duruma dönüştü.⁸²

Ahiliğin siyasi gücünü yitirmesinde merkezi-bürokratik devletin güçlenmesinin yanında başka gelişmeler de etkili olmuştu. Medresenin kuvvetlenmesi ve Sünni ideolojinin devletin meşruiyet örgüsü içinde gücünü artırması sonucu Ahilik devletten kopmuş ve II. Mehmet sonrasında Şii unsurların etkisiyle karşı karşıya kalmıştır. Özellikle bazı

⁸⁰ Bu yorum için bkz. Ronald C. Jennings, “Gazi Tezi Üzerine Bazı Düşünceler”, *Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, Ed. Oktay Özel/ Mehmet Öz, İmge Yayınları, Ankara 2000, s. 440

⁸¹ Ortaylı, *age.*, s. 210 vd.

⁸² Mithat Gürata, *Unutulan Adetlerimiz ve Loncalar*, Tisa Yayınları, Ankara 1975, s. 99-102

grupların Osmanlı Safevi mücadelesinde heteredoks Türkmenler gibi İran yanlısı tavır almaları Türkmenler gibi Ahilerin de devletin takibine uğramasına neden olmuştur. Bu durumdan Bektaşilik ve lonca teşkilatlarında gizlenerek korunabilmişlerdir. Söz konusu mücadelede ulema da taraf olarak Fütüvvet geleneğine karşı eserler kaleme almışlardır. Bunlardan birinde, Belgratlı Münîrî'nin (ö. 1627) *Nisabu'l-İntisâb ve Âdâbu'l-İktisâb* adlı eserinde Fütüvvet ehlinin inançlarına, Safevi Devleti'ne ve Şii geleneklerine bağlılıklarına değinilmiştir. Kitabında Kalenderiyye, Hurufiyye, Hamzaviyye ve Melamiyye gibi tasavvuf ekollerini sapık olarak değerlendiren Münîrî, Fütüvvetnamelerde görülen şedd bağlama, tıraş, tuğ ve alem verme gibi unsurların uydurma ve biat olduğunu ileri sürmüştür. Devletin takibatı sonucu esnaf teşkilatı kontrol altına alınmış, Ahi babalarının esnaf şeyhlerinin şeyhlikleri devletçe onaylanması şartı getirilmiştir.⁸³

5. Merkezi Devletin Lonca Sistemi ve Dayandığı Gelenek Olarak Ahilik

Tarihi gelişim çizgisinin ortaya koyduğu üzere Ahilik başlangıçta bir esnaf kuruluşu olarak ortaya çıkmamıştı.⁸⁴ Aksine 9. ve 10. yüzyıllarda Horasan'da yaşayan Hafs-i Haddad (ö.883) ve Hamdun-i Kassar (ö.884) gibi ilk Melameti Fütüvvetçileri esnaf tabakasından oldukları için Ahilik bu gelenek üzerinde gelişmişti.⁸⁵ Fütüvvete dayalı Melametilik sayesinde batinî hallerini gizleme ve halkın teveccühünden uzak olma amacıyla herhangi bir özellik göstermeyen kimseler doğrudan iş hayatının içinde yer almışlardı.⁸⁶ Üretim Ahiler için başlangıçta ticari gayelerden çok ihtiyaçları karşılamak üzere yapılan bir uğraştı. *Letaif-i Hikmet* adlı öğüt kitabında Ahi Evren söz konusu gerçeğe şu şekilde dikkat çekiyordu: "*Tanrı insanları yemek, içmek, evlenmek, mesken edinmek gibi çok şeylere muhtaç olarak yaratmıştır. Hiç*

⁸³ Ali Bolat, **Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melametilik**, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, s. 273-274

⁸⁴ Söz konusu durum araştırmacılar arasında da zaman zaman çelişir görüşler ileri sürülmesine neden olmuştur. Örneğin Fuad Köprülü, Abdülbaki Gölpınarlı, Giese gibi yazarlar Ahi teşkilatını daha çok tasavvufu nitelikli bir akım olarak değerlendirip üretim yönünü ikinci planda tutarken, Muallim Cevdet ve Çağatay Uluçay gibi yazarlar üretici vasfın ilk andan itibaren teşkilatın gelişiminde belirleyici olduğunu düşünmektedirler.

⁸⁵ Bu konuda bilgi için bkz. Abdurrahman Câmî, **Nefahâtü'l Üns**, Marifet Yayınları, İstanbul 1977, ayrıca Abdülbaki Gölpınarlı, **Melamilik ve Melamiler**, Türkiye Enstitüsü Yayını, İstanbul 1931

⁸⁶ Bolat, **age.**, s. 298-299

kimse tek başına bu ihtiyaçları karşılayamaz. Durum böyle olunca demircilik, marangozluk gibi çeşitli meslekleri yürütmek için çok insan gerekli olduğu gibi demircilik, marangozluk ve diğer bütün meslekler ve sanatlarda bir takım alet ve edevatla yapılabileceği için bu alet ve edevatı tedarik için de ayrıca çok sayıda insana ihtiyaç vardır. Bu bakımdan insan için gerekli olan bütün sanat kollarının yaşatılması ve bu işe yeterli miktarda insan yönlendirmek lüzumludur."⁸⁷ Benzer şekilde Fütüvvetnamelerde sanat ve hırfet konusunda öğütlerde bulunmaktadır: "Ahi'ye ve Şeyh'e gerektir ki helal kesp kazana, elbette ve elbette Ahi'ye ve Şeyh'e gerektir ki bir sanatla meşgul ola. Eğer sanatı yoksa ona Fütüvvet değmez. Zira Fütüvvet ona helaldir kim helalden kesb kazana ol sanatları olmayan bestelere yedire ve dahi sual olunsa ki ol kişiler ki ehl-i tarik ve ehl-i Fütüvvet ideler, bir sanatları var mı idi yok mu idi..." şeklindeki ifadelerle sıkça rastlanması Ahilik geleneğinin esnaf ahlak ve adabına dair ilkeleri erken devirlerden itibaren içinde barındırdığı göstermektedir.⁸⁸ Nitekim Batılı araştırmacılar arasında Ahiliği İslam şövalyeliği olarak nitelendirenlerin yanında bunun ekonomik bir örgütlenme olduğuna kesin gözüyle yaklaşanlar vardır. Hatta bunlardan W. M. Ramsay gibi bazıları Ahilikle *Xenoi Tekmoreioi* arasında bağlantılar kurmaktadır. Her iki örgütlenme de özgün dinsel bağlara ve cemaat bütçesine sahip olup, konukseverliği önde gelen görevlerinden biri olarak benimsemişlerdir.⁸⁹ Ancak belirtmek gerekir ki Bizans loncaları hükümetin yakın denetiminde olup ilk dönem Ahilik örgütlenmesinden farklı bir yapı ortaya koymaktaydılar.

Necm-i Zer-Küb Fütüvvetnamesinde Fütüvvet ehli üç sınıfa ayrılmıştır. Birincisi asker olmayıp doğruluk, sebat ve vefa dolayısıyla Fütüvvete katılmış olan kimselerden oluşan Kavli, ikincisi nefisleriyle ve kafirlerle savaşan Seyfi ve üçüncüsü ise Şürbi'dir.⁹⁰ Tüm bu kollar titiz bir hiyerarşik düzen içinde örgütlenmişlerdir. İlk dönemlerde Ahi esnaf teşkilatında yönetim hiyerarşisi aşağıdan yukarı olmak üzere yiğit, Ahi,

⁸⁷ İfadelerinden İbn Haldun'un etkisinde kaldığı anlaşılan Ahi Evran sanat erbabının bir yerde toplanarak sanatlarını icra etmelerini öğütüyordu. "...*Bu sanat kollarını yürüten çok sayıda insanların belli bir yere toplanmaları ve her birinin belli bir sanat ile meşgul olmaları gerekir ki, toplumun bütün ihtiyacı görülmüş olsun...*" Mikail Bayram, **Fatma Bacı ve Bacıyân-ı Rum**, Damla Ofset, Konya 1994, s. 37

⁸⁸ Bu konuda ayrıntılı bir tartışma için Aktepe, **age.**, s. 197-202

⁸⁹ William L. Langer-Robert P. Blake, "Osmanlı Türklerinin Doğuşu ve Tarihsel Arkapları", **Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar**, Ed. Oktay Özel/ Mehmet Öz, İmge Yayınları, Ankara 2000, s. 220-223

⁹⁰ Abdülbaki Gölpınarlı, "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, İstanbul 1950, c. 2, s. 42, ayrıca Zer-Küb Fütüvvetnamesi, çev. A. Gölpınarlı, **age.**, s. 245 vd.

nakip, halife, şeyh ve şeyhü'l meşayih biçiminde sıralanırken, Osmanlı uygulamasında sıkı bir kontrol altına girmiş ve bazı kademelerin çıkarılmasıyla yiğitbaşı, kethüda, nakip ve şeyh olarak düzenlenmişti. İdarenin üzerinde ise hükümetin temsilcisi durumunda olan iki merci vardı. Bunlar muhtesiplik ve kadılıktı.⁹¹ Evliya Çelebi'nin aktardığı gibi her Ahi birliği kendisine yapmış olduğu işle ilgili birisini pir olarak seçerdi.⁹² Çoğu kez sahabe ya da evliyalar arasından seçilen pirler genellikle o sanatın mucidi değillerdi. Fütüvvetnamelerde belirtildiğine göre sanatın mucidi doğrudan doğruya peygamberler arasından belirlenirdi. Bunlar Ulu Ata olarak görülmelerine rağmen pir sayılmazlardı. Çoğunlukla peygamberin ve onun görevlendirdiklerinin şed kuşattığı kişilerden seçilen pir bu açıdan ulu atadan farklıydı. Örneğin, Adem rençber, Şid hallaç, İdris terzi ve yazıcı, Nuh neccar, Hud tacir, Salih deveci, İbrahim sütçü, İsmail avcı, İshak çoban, Yusuf saatçi sanatlarının Ulu Atası olarak kabul olunur; ancak pir sayılmazlardı.⁹³

Ahilik hiyerarşisi içinde sıkı bir işbirliği ve dayanışma olduğu gibi yöneticilerin özel görevleri bulunmaktaydı. Kethüdanın yardımcısı olan ve seçimle işbaşına gelen yiğitbaşı esnafın şikayetlerini iletmediği ilk merciiydi. Bunun yanında esnafı kethüda ile birlikte mahkemede temsil etmek, ceza verilen esnafın cezasını infaz etmek, usta olacak kalfaları belirlemek ve törenlerde kethüdaya yardımcı olmak gibi görevleri vardı. En az üç usta yetiştirmiş kıdemli ustalar arasından seçilen ve kadının onayıyla işbaşına gelen kethüda ise esnafın tüm işlerine nezaret etmek, esnafılık ruhsatının intikalini sağlamak, ihtilafları çözmek, gerekli durumlarda ceza vermek, hükümet emirlerini yiğitbaşı aracılığıyla esnafa bildirmekle görevliydi. Fütüvvet geleneğinden gelen ve şeyhin temsilcisi olan nakip ise esnafı denetlemenin dışında, törenlerde şeyhi temsil etmek, dua okumak, peştamal kuşatmak, zaviyenin hizmetine bakmakla yükümlüydü.⁹⁴ Birlik içindeki en üst otorite olan şeyh esnafa başkanlık eder, esnafın hükümete karşı temsilini gerçekleştirirdi. Türkçe

⁹¹ Veysi Erken, *Bir Sivil Örgütlenme Modeli Olarak Ahilik*, Seba Yayınları, Ankara 1998, s. 56-58

⁹² Pir seçme olayı Batıdaki esnaf kuruluşlarıyla Osmanlı deneyimin ortak paydasıydı. Batıda birçok sanatın aziz tanınmış pirleri vardı. Ekmekçilerin Saint Leonard, duvarcılarının Saint Blaise gibi. Zamanla bu anlayış genelleşerek yayıldı. Dülgerciler Saint Joseph'i, kunduracılar Saint Creis'i, bahçıvanlar Saint Fiarce'yi, müzisyenler Saint Julien'i pir addettiler. Ergin, *Mecelle-i Umur-ı...*, c. 1, s. 466 vd.

⁹³ Meşkure Eren, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Birinci Cildinin Kaynakları Üzerinde Bir Araştırma*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1960, s. 65-66

⁹⁴ Erken, *age.*, s. 58-60

kaleme alınan Fütüvvetnamelerden Seyyid Hüseyin'e ait olanında Ahi şeyhinin nitelikleri; insan gönlünü aydınlatan, donatan ergin, insanların yardımına koşan, eli, kapısı ve sofrası açık olmak şeklinde sıralanır. Töreyle göre; her hangi bir sanat dalına katılan genç bir süre sonra peştamal kuşatılır ve böylece ustalık yolunda ilk adımı atmış olurdu. Genel kabule göre Şeyhlerinin Ahi Baba unvanını aldığı Kırşehir'deki Ahi Evran Zaviyesi, Osmanlı zanaat erbabının manevi merkezi olduğundan yine Ahi Baba unvanını taşıyan Ahi teşkilatı reisleri, çırağlara şed bağlamak hakkına sahipti. Zaviye şeyhlerinin zaman zaman bu yetkinin kendilerine ait olduğu konusunda devletten güvence almaları Ahilikle esnaf örgütlenmesi arasındaki sosyo-kültürel bağa işaret etmektedir.⁹⁵

Fütüvvet ehlinden her esnaf zümresi bir loncayla birleşmişti. Ana parası ihvanın bağışlarından oluşan orta sandığından gerektiği durumlarda esnafa borç verilmekteydi. Her birinin sancağı ve alemi bulunur, genel toplantılara, eğlencilere toplu olarak ve bayraklarla gidilirdi. Özellikle Evliya Çelebi'de İstanbul'daki esnaf alaylarıyla ilgili renkli anlatımlar bulunmaktadır.⁹⁶ Esnaf örgütü belli amaçlar doğrultusunda belirli aralıklarla toplantılar yaparlardı. Esnaf mütevellilerinin bir araya gelmesiyle her ayın son cuma günü toplanan kahyalar meclisi, senede bir kez olmak üzere şehir dışında bir mesire yerinde dahili ve harici tüm üyelerin katılımıyla gerçekleşen ziyafet toplantısı, yine senede bir kez olup üç gün süren yıllık genel toplantılar dışında olağanüstü durumlarda yapılan toplantılar bulunmaktaydı.⁹⁷

⁹⁵ Ananevi olarak yaşatılan zaviyenin işlerinin yürütülmesi için evlatlık vakıf statüsünde bir vakıf kurulmuştu. Bu itibarla şeyhlik babadan oğula intikal ediyor, makam Kırşehir kadısının arzı ile devlet tarafından berat verilerek üzere tasdik olunuyordu. Bazı durumlarda Ahi Evran'ın soyundan gelenlerce *ber-vech-i iştirak* tasarruf ediliyordu. Kurumsal olarak kendilerini esnaf örgütünün doğal reisleri olarak gören zaviye şeyhleri bu durumu resmîyete dökmekten kaçınıyorlardı. Bu durum özellikle bazı esnafın Ahi Evran makamı ile bağlarının gevşediği durumlarda daha gözle görülür biçimde yaşanıyordu. 1780, 1782, 1822-1823 ve 1842 tarihlerinde zaviye şeyhleri devlete başvurarak bütün esnafın piri olduklarına dair beratlar almışlardı. Bu konuda geniş bilgi için bkz. İlhan Şahin, "Ahi Evran Zaviyesinin Hususiyetine Dair Bazı Mülahazalar ve Vesikalar", *Ahilik ve Esnaf: Konferanslar ve Seminer*, İstanbul 1986, s. 159-174, ayrıca Yılmaz Önge, "Ahi Evran Zaviyesi", *md. DİA.*, İstanbul 1998, c. 1, s. 530-531

⁹⁶ Evliya Çelebi, İstanbul'daki loncaları tek tek saydıktan sonra kent nüfuzundan 260.000 kişinin sayıları 1.100'ü bulan loncaların üyesi olduğunu kaydeder. Onun Seyahatnamesi'nin ilk cildinde yer verdiği esnaf hakkında *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. Orhan Şaik Gökyay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996, s. 368-371, ayrıca bkz. Toktamış Ateş, *Osmanlı Toplumunun Siyasal Yapısı*, Filiz Yayınları, İstanbul 1991, s. 160-161

⁹⁷ Refik Soykut, *Orta Yol Ahilik*, Güneş Matbaacılık, Ankara 1971, s. 111-140

İçişlerindeki serbestliklerine rağmen loncalar özellikle 16. yüzyıl sonrasında devletin sıkı denetimiyle karşı karşıya kaldı. Başkent İstanbul'dan taşra şehirlerine gidildikçe azalan bu denetimin dört temel nedeni bulunmaktaydı. Bunlardan ilki provizyonizm ilkesiyle ilişkili olarak kent nüfusunun iâşesinin sağlanmasıydı.⁹⁸ İkinci olarak sarayın, ordunun ve donanmanın temel gereksinimlerinin düzenli ve istikrarlı bir biçimde sağlanması devlet için büyük önem taşıyordu. Üçüncü neden ise loncalardan toplanan vergi gelirlerinin önemine dayanıyordu. Son olarak loncalar, devletin kent nüfusunu ve ekonomisini denetleyebilmek için önemli araçlardı.⁹⁹ Bunun dışında devletin bir diğer denetim aracı ihtisab uygulamasıydı. Üretilen malların kalitesine ve fiyatına yönelik bu düzenlemelerle (narh) devlet şehir halkını fiyat artışlarına ve dalgalanmalarına karşı korumayı, böylece toplumsal ve siyasal istikrar sağlamayı amaçlıyordu.¹⁰⁰

Ortaçağın dış pazardan daha çok içeriye yönelik üretimi esas alan küçük şehir ekonomisi Osmanlı esnaf teşkilatı ve etnik koşullarını belirlemiştir. Üretimin ayarlanması talebe göre gerçekleştirilirken talep fazlası ya da üretimdeki noksanlık toplumsal sarsıntılara neden olabilmekteydi. Bu durum birçok şehir ve kasabada teşkilatlanmış her sınıf mal üreticisinin sayısının dahi talebe göre belirlenmesine neden olmaktadır. Örneğin Beypazarı'nda 10 fırın ustasına izin verilmişken, bu sayı İstanbul'da 150 olarak tespit edilmişti. Talep arttığı zaman koltuk denen kaçak ustaların ortaya çıkması beratlı esnafın şikayetlerine neden olurdu. 15. yüzyıldan önce esnafı ilgili sorunlarda şehirde esnafın lideri durumunda olan güçlü Ahi babalar yetkiliyken Merkezi devletin gelişimiyle bu yetki devletin eline geçti. Esnaf üzerindeki denetimi devletle bu birlikler arasında işbirliğini ortaya çıkardı. İşçilerin ahlaki-sosyal disiplini, Fütüvvetnameler ve Ahi zaviyelerince sağlanırken, üretim koşulları esnaf teşkilatıyla devlet arasındaki işbirliği sayesinde ayarlanırdı. Söz konusu durum siyasi otoritenin esnaf üzerinde müdahaleci bir tavır takınmasına neden olmuştur.¹⁰¹

⁹⁸ Provizyonizm ilkesinin Osmanlı iktisat düşüncesinin şekillenişindeki yeri ve önemi hakkında Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000, s. 45-48

⁹⁹ Şevket Pamuk, **Osmanlı Türk İktisat Tarihi 1500-1914**, Gerçek Yayınları, İstanbul 1993, s. 60-61, ayrıca bkz. Ahmet Refik, **Onaltıncı Asırda İstanbul Hayatı (1553-1591)**, İstanbul 1935, 86 vd.

¹⁰⁰ Pamuk, **age.**, s.62, narhın gelişimi ve Osmanlı'daki uygulama biçimi hakkında konusunu ayrıntılı bilgi için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri**, Enderun Yayınları, İstanbul 1989, 56 vd

¹⁰¹ İnalçık; "Osmanlı Tarihine Toplu...", s. 59

6. Loncaların ve Ahilik Geleneğinin Dönüşümü

İlk başlarda Ahiler sadece debbağlık işiyle uğraşırken, bu sanat kolları daha sonra 32'ye ulaşmış söz konusu organize yapı zamanla Osmanlı sınırları içindeki bütün sanatkârları, Ahi babalarından ya da onların yetki verdiği kişilerden aldıkları yeterlilik ve izin belgeleriyle iş görür duruma getirmiştir.¹⁰² 17. yüzyıla değin süren bu durum Osmanlı devletinin gayr-ı Müslimler üzerindeki egemenlik alanı genişledikçe, sanat ve sanatkârlar çoğalıp dalları arttıkça üretim içinde Müslüman ve zımmi ayrımını daha fazla sürdürülemediği, böylelikle farklı dinlere mensup kişiler arasında ortak bir çalışma zorunluluğu meydana gelmiştir. 1727'den sonra din farkı gözetilmeksizin oluşturulan; ancak eski mahiyetinden büyük farkı olmayan ve "*Gedik*" adı verilen yeni bir örgütlenme doğmuştur. Tekel, imtiyaz gibi anlamlara gelen ve terim olarak ilk kez III. Ahmet devrinde kullanılan gedik, sahiplerinin işleyeceği işi başkalarının işleyememesi ve satacağı şeyi başkalarının satamaması şartıyla hükümetin verdiği senedin içindeki hükümlerin kullanılması ve yürütülmesidir. 1860'a kadar süren gedik uygulamasına göre bir kişi çıraklık ve kalfalıktan yetişip ustalık derecesine erişmedikçe, başka bir deyişle gedik sahibi olmadıkça dükkan açarak, üretim yapamazdı. Gedikler *müstakar* ve *havai* olmak üzere ikiye ayrıldığı gibi toplumsal ihtiyaçlarla doğru orantılı olarak çoğaltılıp, azaltılabildi. Tanzimat'ın ilanının sonrasında Batılı devletlerle giderek artan ticari ilişkiler hükümetin tekeli siyasetini olumsuz etkileyince Sultan Abdülmecit'in irade-i seniyesiyle 8 Zilhicce 1277 (17 Haziran 1861) gedik usulü kaldırılıp tekeli yönetimi bırakıldı. 1912 yılına gelindiğinde ise çıkarılan bir kanunla loncalar ilga edildi.¹⁰³

¹⁰² Mehmet Genç, "Osmanlı Esnafı ve Devlele İlişkileri", **Ahilik ve Esnaf**, İstanbul 1986, s. 113-124, Evliya Çelebi, **Seyahatname**, s. 283

¹⁰³ Neşet Çağatay, "Fütüvvetçilikle Ahiliğin Ayrıntıları", **Belleten**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1976, sa. 159, s. 435-438, ayrıca Osman Nuri Ergin, **Mecelle-i Umur-ı Belediye**, Büyük Şehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 1995, c. 2

SONUÇ YERİNE

Toplumsal ve ekonomik kökeni Ahi birliklerine dayanan ve geleneksel üretim ilişkilerini temsil eden lonca sistemindeki çözülüşü yalnızca dış etkenlere bağlı olarak değerlendirmek gerçekçi değildir. Ülgener'in işaret ettiği gibi çözülüşte iç ve dış etkenleri birlikte değerlendirmek gerekmektedir. Osmanlı loncalarını Batıdaki gelişmeler karşısında zayıf duruma düşüren iç siyasal gelişmelerin başında merkezin aleyhine genişleyen feodal unsurlar, aynı oranda dağıntık ve güvensiz para rejimleri, tahmin dahi edilemeyen harç, vergi gibi kararsız, ittirdasız masraf ve maliyet unsurları gelmektedir.¹⁰⁴ 16. yüzyıla değin Filistin'le İtalyan kentleri arasındaki ticaret yolunu elinde tutan Osmanlı Devleti coğrafi keşifler ve ticaret yollarının değişmesiyle büyük darbe almıştı. Amerika'nın keşfiyle Avrupa'ya akan gümüşün para arzını çoğaltması zaman içinde Osmanlı topraklarını ham ve yarı mamul alım, mamul madde satım sahası haline getirdi.¹⁰⁵ 16. yüzyılda İmparatorluğun dünya ekonomisi içindeki konumu, zengin bir hammadde alıcısı olan Avrupa'yla çok bol ve ucuz işlenmiş mal satıcısı olan Doğu arasında bocalayan bir aracı durumundaydı.¹⁰⁶ Sanayi devrimi ve yeni üretim teknikleri bir zaman önce Doğulu rakipleriyle aynı üretim tarzına sahip Avrupalı esnafın önündeki sınırların kaldırılmasına ve kitlesel üretime dayanan kapitalist üretim tarzına yol açarken, Osmanlıda dış ticaret imkanlarının daralmasıyla tüccarlar ve tarım kesimindeki güvensizlik ortamında topraklarından kopan köylüler esnaf zümresini çoğaltmış, esnaf ise kişi başına düşen gelirin azalmasını önlemek için sınırlandırmaların sürdürülmesi konusunda diretmişti.¹⁰⁷ Öte yandan devletin loncalarla ilgili uygulamaları çözülme sürecini hızlandırıyor. Birlik yönetiminin tayinle atanmaya başlanması teşkilat içinde güvensizlik yaratmış, 1587 tarihli fermanla yeniçerilere esnafılık hakkının tanınması lonca düzenini sarsmıştı. 18. yüzyıl sonrasında gediklerin mülkleşmesi, ihtisap örgütünün baskısı, sanayi organizasyonunun kısıtlamaları gibi nedenlerin zorlamasıyla esnafın yeniçerileşmesi olayı yaşandı. Geleneksel üretim yapısını sarsan

¹⁰⁴ Sabri Ülgener, **İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası**, Der Yayınları, İstanbul 1981, s. 144-145

¹⁰⁵ Ahmet Tabakoğlu, "Türk Çalışma Hayatında Fütüvvet ve Ahilik Geleneği", **Kaynaklar**, Ankara 1984, c. 2, s. 30

¹⁰⁶ Yusuf Ekinci, **Ahilik ve Meslek Eğitimi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1990, s. 50 vd.

¹⁰⁷ Tabakoğlu, **age.**, s. 31

bununla birlikte geniş imtiyazlara sahip olan yeniçeriler karşısında esnaf, "asame tezkiresi" olarak bu ocağa giriyor böylece yeniçerilerin imtiyazlarını kazanıyordu.¹⁰⁸

Loncalarda ve dolayısıyla Ahi geleneğinde çözülüş sürecinde en belirgin değişim esnafın ahlak ve zihniyet dünyasında yaşanıyor. Eksik ve hileli tartma, ham maddeden kısma, yalan yemin ve sahte teminatla müşteri ayartma, sabit ham maddeye karşı emek artışının kendi aralarında neden olduğu niza ve ihtilaflar gerek halk gerekse yüksek zümrenin şikayetlerine neden oluyordu.¹⁰⁹ Kimi abartmalara rağmen 17. yüzyıl Osmanlı sosyal yaşamına dair önemli bilgiler aktaran Evliya Çelebi'nin "*müşterileri fûruh edeceği zaman alim Allah deyü ikna ederler. Her pabucu beş akça kâr ile satmaya razı değil bir alay bıyığı tıraş, gözleri sürmeli bilinsaf kavimdir...Açmaz ol besmelesiz dükkanı Aldatır balsa veli şeytanı!..beyti güya bunların hakkında söylenmiş, akçe hibasında müşteriye kan ağlatır şeytan gibi çarpar!*" sözleriyle aktardığı ahlaki çözülüş 18. yüzyıl sonrasında Sümbülzade Vehbi'nin dizelerinde daha belirgin bir hal alır. Daha sözün başında "*bazı esnaf ider amma rahat/ Hiç çekilmez hele züll-i hırfet!*" demekten kendini alamayan şair şu dizelerle gelişmeleri hicveder;

Sınıf-ı esnafta yoktur insaf,
Yani nadir bulunur sinesi saf
İderek hileye sarf-ı mehud
Anların akı olur akl-ı yahud
Bezli ider mel'anete makduru
Ustadan öyle alır düsturu
Kızbı sermaye idüp hileyi kâr
Düşürür dâmene enva-i şikar
Nazarı dirhem-ü dinardadır
Çıkacak iki gözü kârdadır!¹¹⁰

Şair Vehbi'nin dizelerinden anlaşılın o ki 18. yüzyıla birlikte lonca geleneği içinde ahlaki ve üretim ilkelerini tespit eden Ahilik geleneğinin

¹⁰⁸ Bu konuda bkz. Güllülü, **age.**, s. 164-169, ayrıca Ekinci, **age.**, s. 53

¹⁰⁹ Sabri Ülgener, "14. Asırdan Beri Esnaf Ahlakı ve Şikayeti Mucip Bazı Halleri", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, İstanbul 1950, c. 2, s. 393-394

¹¹⁰ Ülgener, **age.**, s. 154-155

dayandığı temelleri sarsılmış, hatta tam tersi bir anlayış teşkilat içinde hakim duruma gelmişti. Önceki yüzyıllarda daha çok Gazâli'nin formüle ettiği ilkeleri aynen benimseyen esnaf arasında egemen olan Fütüvvet ahlakı, kazanç peşinde koşmayı, gereğinden fazla kazanmayı etik olarak eksiklik olarak sayıyordu. Rekabet, kâr hırsı klasik sistemi sarsıp, yıkacak bir suç gibi algılanıyordu. *Hirfet* üyeleri fazla zenginleşeni aralarından çıkarıp tüccar sınıfından sayarken tüccarın kazancı spekülasyon ürünü, kanun dışı kazanç olarak değerlendiriliyordu. Oysa 18. yüzyıl gelişmeleri klasik yapıları tamamen sarsmış ve yeni bir dönemin habercisi olmuştur.

Yüzyılın ikinci yarısından itibaren esnaf devletin kendine tanıdığı haklardan hareketle piyasa fiyatlarını tekelleri altına aldı ve bu durum fiyatların yükselmesine yol açtı. Giderek dışarıya kapanan ve ekonomik yaşama zarar vermeye başlayan tekellerin fiyatları narhların üzerine çıkınca III. Selim zaruri gıda maddeleri dışındaki esnaf tekellerinin lağvedilmesi hakkında ferman çıkararak devletin dışı açık esnaf sistemini oluşturmak yolundaki ilk adımı atmış oldu. 19. yüzyılın modernleşme sancıları içindeki Osmanlı toplumunda siyasi ve ekonomik nitelikli tüm geleneksel kurumlar yeniden anlamlandırılmaya çalışılıp, düzenlenirken Ahilik geleneği kapitalizme eklenme mücadelesinden yenik çıktı. Avrupa kaynaklı fabrikasyon imalatla rekabette zayıf kalan, çoğunlukla iç pazara yakın çevreye yönelik faaliyette bulunan esnaf teşkilatı dağılırken Ahilik ananesi çözüldü.¹¹¹

II. Mehmet'in merkezi bürokratik imparatorluk projesini yaşama geçirmesine kadar olan dönemde Anadolu'da şehirciliğin gelişiminde, üretim ilişkilerinin organizasyonunda ve ticari canlanmada önemli katkıları bulunan Ahilik teşkilatı zamanla siyasi gücünü yitirerek, esnaf örgütlenmesi biçimine bürünmüştür. 17. yüzyıldan sonraki dönemde lonca ya da gedik adlarıyla varlığını sürdürmüştü de Osmanlı ekonomisinin dönüşümüne paralel olarak güç kaybetmiştir. Bununla birlikte gerek Tanzimat sonrasında gerekse Cumhuriyet döneminde esnafla ilgili örgütlenme çabalarında ananevi bir kurum olarak sembolik değerine daima atıfta bulunulması köklü bir tarihsel geçmişe dayanmasından ileri gelmektedir.

¹¹¹ Ahmet Kal'a, "Esnaf", md. DİA., İstanbul 1995, c. 11, s. 423-430

KAYNAKÇA

- Abdurrahman Cami, Nefahatü'l Üns, Marifet Yayınları, İstanbul 1977
- Ahmet Refik, Onaltıncı Asırda İstanbul Hayatı, İstanbul 1935
- Aksarayi, Müsameret'ül Ahbar, çev. Nuri Gençosman, Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara 1943
- Aktepe, Münir M; Osmanlı Türkleri'nin Rumeli'ye Yerleşmeleri, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Zümresi, İstanbul 1949
- Amedroz, H. F./ Margoliouth, D. S.; The Eclipse of the Abbasid Caliphate, Oxford University Press 1921,
- Ahmed Aşiki, Aşıkpaşazade Tarihi, neş. Ali Bey, İstanbul 1332
- Arnakis, G. G., "Futuwwa Traditions in the Ottoman Empire: Akhis, Bektashi Dervishes and Craftsmen" Journal of Near Eastern Studies, vol. XII, no. 4, October 1953, s. 232-247
- Ateş, Ahmed; "Fütüvvet", Türk Dili, Ankara 1952, c. 1, sa. 12, s. 8-12
- Ateş, Ahmed; "Kuşeyri", md. İA., Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1967, c. 6, s. 1035-1037
- Ateş, Ahmed; "Mesnevi'nin Onsekiz Beytinin Mânası", Fuad Köprülü Armağanı, DTCE. Yayınları, Ankara 1953, s. 37-50
- Ateş, Süleyman; Tasavvufta Fütüvvet, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1977
- Ateş, Toktamış; Osmanlı Toplumunun Siyasal Yapısı, Filiz Yayınları, İstanbul 1991
- Azamat, Nihat; "Evhadüddin-i Kirmani", md. DİA., İstanbul 1995, c. 11, s. 518-520
- Barkan, Ömer Lütfi; Kolonizatör Türk Dervişleri, Hamle Yayınları, İstanbul 1992
- Bayram, Mikail; Ahi Evran Tasavvufi Düşüncenin Esasları, TDV. Yayınları, Ankara 1995
- Bayram, Mikail; Ahi Evran ve Ahi Teşkilatı'nın Kuruluşu, Konya 1991
- Bayram, Mikail; Evhadüddin Kirmani ve Evhadiyye Tarikatı, Damla Yayınları, Konya 1993
- Bayram, Mikail; Fatma Bacı ve Bacıyân-ı Rum, Damla Ofset, Konya 1994

- Cahen, Claude; Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992
- Cahen, Claude; "Sur les Traces des Premes Akhis", Fuad Köprülü Armağanı, DTCF. Yayınları, Ankara 1953, s. 81-92
- Cahen, Claude; Pre-Ottoman Turkey, Sidgwick&Jackson Press, London 1968
- Cahen, Claude; Anadolu'da Türkler, çev. Berna Moran, E Yayınları, İstanbul 1979
- Çağatay, Neşet "Fütüvvet-Ahi Müessesesinin Menşei Meselesi", İFMD., II. Kısım, c. 1, sa. 2-3, s. 59-84
- Çağatay, Neşet; "Fütüvvetçilikle Ahiliğin Ayrıntıları", Belleten, Türk Tarih Kurumu Yayınları, CLIX/159, Ankara 1976 s. 423-488
- Çağatay, Neşet; Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997
- Çetin, Osman; "Osmanlı Devletinin Kuruluşunda Ahiler", Osman Gazi ve Dönemi, Bursa 1992, s. 105-115
- Danişmend, İsmail Hami; Osmanlı Tarihi, Türkiye Yayınları, İstanbul 1974, c. 1
- Doğru, Halime; 16. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı, Afa Yayınları, İstanbul 1992
- Ekinci, Yusuf; Ahilik ve Meslek Eğitimi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1990
- Eren, Meşkure; Evliya Çelebi Seyahatnamesi Birinci Cildinin Kaynakları Üzerinde Bir Araştırma, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1960
- Ergin, Osman Nuri; Mecelle-i Umur-ı Belediye, Büyük Şehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 1995, c. 2
- Erken, Veysi; Bir Sivil Örgütlenme Modeli Olarak Ahilik, Seba Yayınları, Ankara 1998
- Derviş Muhammed Zılli, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, haz. Orhan Şaik Gökyay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996
- Furat, Ahmet Suphi; Arap Edebiyatı Tarihi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1996, s. 58-59
- Genç, Mehmet; Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000

- Genç, Mehmet; "Osmanlı Esnafı ve Devletle İlişkileri", Ahilik ve Esnaf, İstanbul 1986, s. 113-124
- Giese, Friedrich; "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu Meselesi", Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar, Ed. Oktay Özel/ Mehmet Öz, İmge Yayınları, Ankara 2000, s. 149-175
- Gölpınarlı, Abdülbaki; Mevlana'nın Mektupları, Remzi Kitabevi, İstanbul 1959
- Gölpınarlı, Abdülbaki; Tasavvuf, Gerçek Yayınları, İstanbul 1969
- Gölpınarlı, Abdülbaki; "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları", İktisat Fakültesi Mecmuası, XI/1-4 (1949-1950), İstanbul 1950, c. 2, s. 3-354
- Gölpınarlı, Abdülbaki; Melamilik ve Melamiler, Türkiyat Enstitüsü Yayını, İstanbul 1931
- Gül, Muammer; Anadolu'da Moğollar, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005
- Güllülü, Sabahattin; Sosyoloji Açısından Ahi Birlikleri, Ötüken Yayınları, İstanbul 1992
- Gürata, Mithat; Unutulan Adetlerimiz ve Loncalar, Tisa Yayınları, Ankara 1975
- Hamidullah, Muhammed; İslam Peygamberi, İrfan Yayınları, İstanbul 1991, c. 1
- Huart, Clement; Arap İslam Edebiyatı, Ankara 1971
- İbn Battuta, Tuhfetu'n-Nuzaar fi Garelbi'l-emsar ve Acaibil- Esfar, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1993
- İbn Bibi, El-Evamiru'l Alaiye Fi'l-Umuri'l Alaiye, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997
- İnalcık, Halil; The Ottoman Empire, Phoenic Press, London 1973
- İnalcık, Halil; "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", Osmanlı, Ed. Kemal Çiçek/ Cem Oğuz, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, c. 1, s. 37-132
- İnalcık Halil; "How to Read Aşık Paşazade", Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Menage, Ed. C. Heywood/ C. Imber, Isis Press, İstanbul 1994, s. 139-154
- Jennings, Ronald C.; "Gazi Tezi Üzerine Bazı Düşünceler", Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar, Ed. Oktay Özel/ Mehmet Öz, İmge Yayınları, Ankara 2000, s. 429-441
- Kal'a, Ahmet; "Esnaf", md. DİA., İstanbul 1995, c. 11, s. 423-430
- Kal'a, Ahmet; "Fütüvvet ve Ahiliğin Doğuşu", Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul 1990, sa. 65, s. 273-282

- Kaymaz, Nejat; Muiniddin-i Süleyman, DTCF. Yayınları, Ankara 1977
- Kazıcı, Ziya; "Ahilik", md. DİA., İstanbul 1990, c. 1, s. 540-542
- Keykavuz, Kabusname, çev. Orhan Şaik Gökay, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1944
- Köprülü, Mehmed Fuad; Osmanlı Devletinin Kuruluşu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1959
- Köprülü, Mehmed Fuad; Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Matbaa'i Amire, İstanbul 1918
- Köprülü, Mehmed Fuad; Anadolu'da İslamiyet, İnsan Yayınları, İstanbul 1996
- Kuşeyri, Risalat al-Kuşayri, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul 1978
- Kütükoğlu, Mübahat S.; Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri, Enderun Yayınları, İstanbul 1989
- Langer, William L.;-Blake, Robert P.; "Osmanlı Türklerinin Doğuşu ve Tarihsel Arkapları", Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar, Ed. Oktay Özel/ Mehmet Öz, İmge Yayınları, Ankara 2000, s. 220-223
- Lewis, Bernard; Haşişiler: Ortaçağ İslam Dünyasında Terörizm ve Siyaset, çev. Ali Aktan, Sebil Yayınları, İstanbul 1995
- Melikoff, Irene; Sur Les Traces Du Soufisme Turc Recherches Sur L'Islam Populaire En Anatolie, ISIS Press, İstanbul 1992
- Menakıb-ı Evhadüddin Hamid b. Ebi'l-Fahr Kirmani, Tahran 1347
- Merçil, Erdoğan; Türkiye Selçuklularında Meslekler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000
- Muir, William; The Caliphate: Its Rise, Decline and Fall, John Grant, Edinburgh 1924
- Nicholson, Reynold A.; "The Perfect Man", Studies in Islamic Mysticism, Cambridge University Press, 1978, s. 77-142
- Ocak, Ahmet Yaşar; "Fütüvvet", md. DİA., İstanbul 1996, c. 13, s. 261-263
- Ocak, Ahmet Yaşar; "Fütüvvetname", md. DİA., İstanbul 1996, c. 13, s. 264-265
- Ocak, Ahmet Yaşar; "Türkiye'de Ahilik Araştırmalarına Eleştirel Bir Bakış", Türk Sufiliğine Bakışlar, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s. 169-190
- Ocak, Ahmet Yaşar; Babailer İsyanı: Aleviliğin Tarihsel Altyapısı, Dergah Yayınları, İstanbul 1995

- Ortaylı, İlber; Türkiye İdare Tarihi, TOAİE. Yayınları, Ankara 1979
- Önge, Yılmaz; "Ahi Evran Zaviyesi", md. DİA., İstanbul 1998, c. 1, s. 530-531
- Pamuk, Şevket; Osmanlı Türk İktisat Tarihi 1500-1914, Gerçek Yayınları, İstanbul 1993
- Soykut, Refik; Orta Yol Ahilik, Güneş Matbaacılık, Ankara 1971
- Sülemi, Mukaddime Fi't-Tasavvuf, Sülemi'nin Risaleleri, haz. Süleyman Ateş, Ankara 1981
- Şahin, İlhan; "Ahi Evran Zaviyesinin Hususiyetine Dair Bazı Mülahazalar ve Vesikalar", Ahilik ve Esnaf: Konferanslar ve Seminer, İstanbul 1986, s. 159-174
- Şahin, İlhan; "Ahi Evran", md. DİA., İstanbul 1988, c. 1, s. 529-530
- Tabakoğlu, Ahmet; "Türk Çalışma Hayatında Fütüvvet ve Ahilik Geleneği", Kaynaklar, Ankara 1984, c. 2, s. 30
- Taeszcher, Franz; "İslam Ortaçağında Futuvva", İktisat Fakültesi Mecmuası, İstanbul 1954, çev. Fikret Işıltan, c. 15/1-4, s. 3-32
- Taeszcher, Franz; "İslam'da Fütüvvet Teşkilatının Doğuşu ve Meselesi ve Tarihi Ana Çizgileri", Belleten, çev. Semahat Yüksel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1972, 36/142, s. 203-235
- Taeszcher, Franz; "Nasır Lidinillah", md. İA., Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1964, c. 9, s. 92-94
- Tietze, Andreas; Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı, Simurg Yayınları, İstanbul 2002, c. 1, A/E,
- Torun, Ali; Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-Nameler, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998
- Trimingham, J. Spencer; The Sufi Orders in Islam, Oxford University Press, 1973
- Turan, Osman; "Selçuklular Zamanında Türkiye", Selçuklular ve İslamiyet, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1978, s. 40-41
- Turan, Osman; Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1965
- Turan, Osman; Selçuklular Zamanında Türkiye, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1995
- Uludağ, Süleyman; "Fütüvvet", md. DİA., İstanbul 1996, c. 13, s. 259-261

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, c. 1

Ülgener, Sabri; "14. Asırdan Beri Esnaf Ahlakı ve Şikayeti Mucip Bazı Halleri", İktisat Fakültesi Mecmuası, İstanbul 1950, c. 2, s. 388-396

Ülgener, Sabri; İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası, Der Yayınları, İstanbul 1981

Yücel, Yaşar; Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991